

STANISŁAW SIERPOWSKI

orcid.org/0000-0001-8458-8486

UNIwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Instytut Historii (EMER.)

uwagi do biografii Władysława Zamoyskiego (1853-1924)

ABSTRAKT

Oczekiwania środowiska naukowego na biografię Władysława hr. Zamoyskiego zdają się zmierzać w pozytywnym kierunku. Dzisiejszy stan wiedzy o jego życiu i dokonaniach, w znacznej części zdigitalizowany (czego chlubnym przykładem są kolejne tomy „Pamiętnika Biblioteki Kórnickiej”), uzasadnia przekonanie, że w nieodległej perspektywie książka taka powstanie. Nadal prowadzone badania nad wybranymi kwestiami życia hrabiego nie powinny hamować przygotowań do stworzenia biografii Zamoyskiego.

Słowa kluczowe: Biblioteka Kórnicka, Władysław Zamoyski, biografistyka, Kórnik, Zakopane, Fundacja Zakłady Kórnickie, problemy badawcze, spór o Morskie Oko

ABSTRACT

COMMENTS ON WŁADYSŁAW ZAMOYSKI'S BIOGRAPHY (1853-1924)

The scientific milieu's longing for Count Władysław Zamoyski's biography seem to have a chance to be fulfilled. Today's state of knowledge on his life and achievements, largely digitised (which can be exemplified by the subsequent praise-worthy volumes of the “Journal of the Kórnik Library”), justifies a belief that such a work will materialise in the not too distant future. The continued research into selected areas of the Count's life should not hamper preparations for creating Zamoyski's biography.

Keywords: Kórnik Library, Władysław Zamoyski, biographical studies, Kórnik, Zakopane, Fundacja Zakłady Kórnickie, research problems, Morskie Oko dispute

Życie i działalność hr. Władysława Zamoyskiego należy do zagadnień chętnie podejmowanych przez przedstawicieli różnych dyscyplin naukowych, jak również publicystów. Jest to temat wdzięczny pod wieloma względami. W biografii hrabiego znaleźć można wątki godne upamiętnienia i upowszechnienia, które wiążą się z dziejami nie tylko zaboru pruskiego, ale także austriackiego i rosyjskiego. Nie dziwi więc, że jego osoba, mimo że nie należał on do czołowych działaczy politycznych, od wielu już lat budzi zainteresowanie badaczy. Najlepiej świadczy o tym fakt, że bibliografia obejmująca jedynie ważniejsze opracowania dotyczące Władysława Zamoyskiego liczy z górą 100 pozycji¹.

Obecna konferencja jest dobrą okazją, by zmierzyć się z ową górą literatury, czyli spróbować podsumować stan wiedzy, a zarazem odpowiedzieć na pytanie: w jakim punkcie znajduje się historiografia polska, dążąca, dość wytrwale, do biografii tego nietuzinkowego człowieka? Apel w tym duchu dopiero co sformułował prof. Witold Molik, znany badacz historii ziem polskich XIX w., szczególnie zaboru pruskiego. Oto bowiem w tekście *O potrzebie naukowej biografii Władysława Zamoyskiego (1853-1924)*, który ukazał się w 2023 r. w „Pamiętniku Biblioteki Kórnickiej”, znamionującym świetną orientację w dokonaniach autorów zarówno z Wielkopolski, jak i Małopolski, wyraził oczekiwanie, aby w końcu powstało dzieło naukowe o Władysławie Zamoyskim². Wychodząc z tego założenia, raczej punktuje on dotychczasowe niedociągnięcia występujące w dość obszernym dorobku na temat Zamoyskiego³. Nie jest w tym oszczędny i zasadniczo niewiele dotąd opublikowanych tekstów znajduje jego uznanie.

---

¹ Najważniejsze tytuły zamieszczone w artykule W. Molika *O potrzebie naukowej biografii Władysława Zamoyskiego (1853-1924)*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” (dalej PBK) 2023, z. 40, s. 9-33, zajmują cztery strony.

² Myśl ta zapewne nurtuje go od lat, tym bardziej jako urodzonego w Bninie k. Kórnik autor poczytnych książek o Janie Kantym Działyńskim (1974), Edwardzie Raczyńskim (1999) czy też opracowania o życiu codziennym ziemiaństwa w Wielkopolsce w XIX i na początku XX w. (1999). Trudno pominąć opublikowany 20 lat temu tekst *Rozrzutność i oszczędność ziemiaństwa polskiego w zaborze pruskim w XIX i na początku XX wieku*, [w:] *Rozrzutność i skąpstwo w tradycji kulturowej i rzeczywistości*, red. Janusz Tazbir i Andrzej K. Banach, Kraków 2005, s. 133-155. Tytuły te znajdują się wśród 47 jego prac widniejących w katalogu Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu.

³ W. Molik sam ich nie uniknął. W przypisie 39 podaje, że tekst Mirosława Kwiecińskiego o propinacji ukazał się w Zakopanem w 2010 r., podczas gdy stanowi on istotną część publikacji z 2003 r. (Był to artykuł ważny merytorycznie i jednocześnie bardzo obszerny, liczy bowiem ponad 50 stron na prawie 400 stron druku całej publikacji, zob. *Władysław Zamoyski 1853-1924*, red. Stanisław Sierpowski, Kórnik-Zakopane 2003, s. 121-179.) Tym samym W. Molik, mieszając dwa teksty, stworzył nieistniejącą pozycję bibliograficzną. Tymczasem w 2010 r. w pracy *Działalność Zamoyskich w dobrach zakopiańskich. Materiały z sesji popularnonaukowej zorganizowanej z okazji 120. rocznicy nabycia dóbr zakopiańskich przez hr. Władysława Zamoyskiego oraz 55. rocznicy*

Artykuł W. Molika, nieznamy mi w czasie pisania referatu (choć dostępny w Wielkopolskiej Bibliotece Cyfrowej), w sposób istotny koryguje moje konferencyjne wystąpienie. Zarazem w niniejszym artykule pozostały pewne elementy, które uważam nadal za ważne z punktu widzenia myśli przewodniej sesji.

Czytając tekst prof. Molika, można odnieść wrażenie, że jest on szczególnie niechętny wobec publikacji o charakterze popularyzatorskim, od których oczekuje precyzji i zgodności ze źródłami oraz opracowaniami uznanymi za naukowe. Trudno z tym polemizować, jakkolwiek każdy ma świadomość, że między opracowaniem naukowym a popularyzacją wiedzy istnieją poważne różnice. Dotyczą one przede wszystkim formy przekazu, tzn. dostosowania jej do mniej wyrobionego czytelnika.

Mój adwersarz negatywnie ocenia broszurę Zenona Bosackiego *Władysław Zamoyski 1853-1924. Fundator Kórnika i Zakopanego*⁴. W mojej opinii był to sukces popularyzatorski, uwzględniający skromną ofertę, ale też rosnące oczekiwania społeczne. Wskazując na wydanie drugie z 2002 r., W. Molik napisał, że nowy dyrektor Biblioteki Kórnickiej, po objęciu stanowiska, „nie znając dobrze piśmiennictwa poświęconego Działyńskim i Zamoyskim, uznał pochopnie omawianą wyżej broszurę Zenona Bosackiego za świetną pracę popularnonaukową i przyczynił się do jej drugiego poszerzonego i poprawionego wydania”⁵. Na jakiej podstawie autor tych słów wypowiada się na temat kompetencji dyrektora, pełniącego wtedy funkcję już od dwóch lat, którego nazwisko może przypomnieć sobie zresztą ze studenckiego indeksu? Trzeba jednak zauważyć, że, mimo faktycznie mojej niepełnej wówczas znajomości piśmiennictwa poświęconego bohaterowi broszury, w reedycji wprowadzono poprawki, co widniało w podtytule. W. Molik zarzuca pracy Bosackiego m.in., iż ociera się o hagiografię. Choć nie jest to żadnym wytłumaczeniem, to jednak skłonność do wynoszenia zasług hr. Władysława nie jest obca także wybitnym uczonym. Prof. Andrzej Kwilecki, dobry znawca (a przy tym popularyzator) środowiska ziemiańskiego, napisał:

Jego [hrabiego] patriotyzm, społecznikostwo, religijność, prostota w obejściu łączyły się z dumą rodową, jaką niewątpliwie w sobie nosił; powyższe cechy w połączeniu

---

powstania *Tatrzańskie Parku Narodowego, Zakopane, 5 czerwca 2009*, red. Anna Liscar, Magdalena Sarkowicz, Zbigniew Ładygin, Zakopane 2010, s. 47-72, ukazał się artykuł M. Kwiecińskiego *Trudne początki. Aktywność gospodarcza hrabiego Władysława Zamoyskiego w pierwszych latach po nabyciu Zakopanego* (s. 49-73), który swą premierę miał rok wcześniej w PBK z. 29, s. 121-140. Natomiast w dołączonej do artykułu W. Molika bibliografii teksty te zostały już poprawnie rozróżnione.

⁴ Wyd. 1, Poznań 1986; wyd. 2 poszerz. i popr., Kórnik 2002.

⁵ Witold Molik, *O potrzebie...*, s. 15.

ze skromnością, humorem, barwnym językiem, jakim się posługiwał i oryginalną, z daleka widoczną sylwetką (liczył 2 m wzrostu⁶) zostały utrwalone we wspomnieniach, korespondencji, czasopismach i stały się źródłem niezliczonych anegdot. W różnych, często bardzo trudnych sytuacjach, wykazywał zadziwiającą pomysłowość, a w dyskusjach, polemikach, oficjalnych rozmowach imponował refleksem, który pozwalał mu wyjść z nich z ostatnim słowem⁷.

Ta jakże pochlebna opinia, sformułowana niemal ćwierć wieku temu, znajduje liczne potwierdzenia w badaniach szczegółowych.

Wśród zasług życiowych Władysława Zamoyskiego prymat wiodą dwa wydarzenia, niewątpliwie wielkie i ważne z ogólnopolskiej oraz dziejowej perspektywy: wygranie sporu o Morskie Oko i utworzenie Fundacji Zakłady Kórnickie. Widzieć wszakże trzeba także perspektywę lokalną jego działalności. Bo choć wobec hrabiego wysuwano pretensje, iż do pewnego stopnia lekceważy przedsięwzięcia związane z Kórnikami, to jednak nie potwierdzają tego badania i publikacje, zwłaszcza ukazujące się na łamach „Pamiętnika Biblioteki Kórnickiej”. Wyszukiwanie informacji na ten temat jest obecnie ułatwione, m.in. dzięki Wielkopolskiej Bibliotece Cyfrowej. W tej „bibliotece bez ścian i regałów” mamy liczone w setkach teksty poświęcone Zamoyskiemu, ale także mnóstwo reprodukowanych źródeł, obejmujących *gros* jego życia, w tym czasy szkolne spędzone w Paryżu.

Wychodzę z założenia, że każda krytyczna ocena jakiegokolwiek inicjatywy wydawniczej musi uwzględniać także czas, w jakim się ona pojawiła. Publikacja dziennikarza Zenona Bosackiego to pierwsza praca popularyzująca hrabiego w okresie, gdy naukowych opracowań na jego temat (do których można by się odwołać) było stosunkowo niewiele. Zostało to podkreślone w księdze pamiątkowej poświęconej prof. Jerzemu Wisłockiemu, dyrektorowi Biblioteki w latach 1982-2000, gdzie napisano, że z jego inicjatywy Krajowa Agencja Wydawnicza w latach 1984-1988 opublikowała popularne wersje biografii trzech głównych postaci Biblioteki Kórnickiej: Tytusa Działyńskiego (autorstwa Lecha Słowińskiego), Jana Działyńskiego (Andrzeja Mężyńskiego) oraz Władysława Zamoyskiego (Zenona Bosackiego)⁸.

⁶ Według rejestru wojskowego w wieku 21 lat mierzył 186 cm.

⁷ Andrzej Kwilecki, *Ziemiaństwo wielkopolskie. Między wsią a miastem*, Poznań 2001, s. 483.

⁸ Stanisław Sierpowski, *Jerzy Wisłocki – prawnik, historyk, archiwista, wydawca, bibliotekarz, działacz społeczny*, PBK 2001, z. 25, s. 13 (tom dedykowany prof. J. Wisłockiemu). Zauważyć trzeba, że nie tylko opracowanie Zenona Bosackiego miało powtórną edycję, zob. także: Andrzej Mężyński, *Ostatni z Działyńskich*, Poznań 1988 i tegoż, *Jan Działyński 1829-1880. Ostatni z rodu*, Kórnik 2002. Należy odnotować, że rok przed pierwszą publikacją popularnej biografii ostatniego z kórnickich Działyńskich ukazała się monografia A. Mężyńskiego *Jan Działyński 1829-1880*, Wrocław i in. 1987.

W. Molik, zgodnie z indywidualnym rozumieniem stałego postępu w badaniach historycznych, zauważa, że Stanisław Sierpowski, jako autor opracowania o stanie badań nad biografią hrabiego, opublikowanego w pracy zbiorowej *Władysław Zamoyski (1853-1924)*⁹, „pomiął kilka ważnych publikacji poświęconych działalności i zasługom twórcy Fundacji [nie podał jakich – S.S.], nie wskazał luk w poświęconym mu piśmiennictwie i nie przedstawił najważniejszych postulatów badawczych. Większość z następujących 12 artykułów w części pierwszej poszerzyła znacząco stan wiedzy o życiu i działalności hrabiego”¹⁰.

Redaktora rozpiera dumą, że chociaż następne teksty były coś warte. W tej grupie znalazł się liczący kilkanaście stron artykuł *Władysław Zamoyski w Paryżu w latach I wojny światowej*. Jego ponowna lektura dla potrzeb tej wypowiedzi – a więc z perspektywy niemal ćwierćwiecza – nie skłania do przywdziewania szat pokutnych. Tekst wypełnił lukę badawczą i prostował bałamutne wypowiedzi o paryskim okresie hrabiego. Dotyczy to m.in. wielokrotnie cytowanej i wykorzystywanej w literaturze, przyjaznej Władysławowi i całej rodzinie, notatki jego siostry Marii¹¹. Spisana w Paryżu 8 września 1919 r., stanowi podstawę dla wynoszenia narodowo-patriotycznych działań brata na rzecz sprawy polskiej w latach I wojny światowej. Notatkę Marii Zamoyskiej, bezkrytycznie wykorzystaną przez Zenona Bosackiego dla podkolorowywania postaci Władysława, osadziłem w źródłowo udokumentowanym kontekście. Obejmuje on nie tylko rodzinę hrabiego, ale także działania ścierających się na paryskim gruncie przedstawicieli odradzającego się państwa polskiego. Wnioski płynące z tego tekstu – powtarzam – po upływie niemal ćwierćwiecza, uważam za aktualne i ważne z punktu widzenia naukowego¹².

⁹ *Stan badań nad biografią Władysława Zamoyskiego*, [w:] *Władysław Zamoyski 1853-1924...*, s. 13-27.

¹⁰ Witold Molik, *O potrzebie...*, s. 12. Nie kruszę kopii, chociaż dziwię się, że w artykule pominięto mój tekst *Wizyta Józefa Piłsudskiego w kórnickim zamku w 1921 r.*, [w:] *Dzieje polityczne, kultura, biografistyka. Studia z historii XIX i XX wieku*, red. Lech Trzeciakowski, Przemysław Matusik, Poznań 2002, s. 191-199, zamieszczony w księdze pamiątkowej prof. Zbigniewa Dworeckiego związanego z macierzystym Zakładem W. Molika.

¹¹ Notka Marii Zamoyskiej z dnia 8 września 1919 r., Paryż, BK 1627, k. 13.

¹² Stanisław Sierpowski, *Władysław Zamoyski w Paryżu w latach I wojny światowej*, [w:] *Władysław Zamoyski 1853-1924...*, s. 196 i n. Podkreślam ponownie, że tekst ten w istotnej części jest próbą wyprostowania ponadwymiarowych zasług hr. Władysława widniejących w pracy Z. Bosackiego. Na uwagę z tego obszaru zasługują również opracowania: Zbigniew Kalisz, *Sprawa wydania „The Polish Nation” w świetle korespondencji Wincentego Lutosławskiego z Władysławem Zamoyskim*, PBK 1983, z. 20, s. 213-225; *Listy Władysława hr. Zamoyskiego do Kazimierza Woźnickiego (1908-1923) ze zbiorów Biblioteki Polskiej w Paryżu*, oprac. Danuta Płygawko, „Scripta Minora” 1996, nr 1, s. 281-300; tejsze, *Listy Józefa Hieronima Retingera do Władysława hr. Zamoyskiego (1913-1914)*

Obchody upamiętniające 150. rocznicę urodzin Władysława spełniły ważną rolę, zarówno merytoryczną, jak i popularyzatorską. Publikacja już w 2003 r. liczącej 400 stron książki (do której mam stosunek bardzo osobisty), z wręcz pretensjonalnym tytułem *Władysław Zamoyski 1853-1924*, pozostaje trwałym śladem aktywności przede wszystkim badaczy związanych z Biblioteką Kórnicką, ale także uczonych ze środowiska krakowsko-zakopiańskiego, toruńskiego i warszawskiego¹³. Trudno nie zauważyć, że jest to jedna z pierwszych prób w miarę integralnego spojrzenia na dokonania tak znaczącej postaci, ocenianej z niemal stuletniej perspektywy. Służyło temu także staranne kalendarium (s. 241-356) opracowane przez Marię Łuczak, będące nierzadko podstawą kolejnych, mniej okazałych tego typu publikacji. Istotną rolę w tej pracy odgrywają załączone ilustracje, które dobrze upamiętniają wydarzenia towarzyszące uroczystościom. Stanowią one dodatkowe świadectwo starań wieloletniego dyrektora Biblioteki Kórnickiej prof. Jerzego Wisłockiego, który przez kilka lat zabiegał o godne uświetnienie 150. rocznicy urodzin hrabiego. Powyższe odnosi się także do warstwy merytorycznej wspomnianej pracy, która bądź co bądź – według W. Molika – „poszerzyła znacząco stan wiedzy o życiu i działalności hrabiego”¹⁴. Wszyscy zaangażowani w powstanie tego opracowania mają podstawy do osobistej satysfakcji.

Ważne podkreślenia jest również, że zorganizowana przy tej sposobności konferencja naukowa, zwieńczona wspomnianą publikacją, to element dużej aktywizacji władz i mieszkańców regionu – fundatorów odsłoniętego wówczas okazałego pomnika Władysława Zamoyskiego w centralnym miejscu Zakopanego,

---

ze zbiorów Biblioteki Kórnickiej, [w:] *Władysław hr. Zamoyski (1853-1924) i jego bliscy. Działalność w kraju i za granicą*, red. Jerzy M. Roszkowski, Zakopane 2015, s. 175-194; Kazimierz Adamczyk, *Władysław Zamoyski i Instytut „Czci i Chleba”*, [w:] *Rola książki w integracji ziem polskich w XIX w.*, red. Bogumiła Kosmanowa, Bydgoszcz 2000, s. 125-133.

¹³ Wśród autorów tomu obecni są również: Elżbieta Jabłońska (Toruń), Kazimierz Karolczak (Kraków), Andrzej Chojnowski (Warszawa) oraz Agata Nowakowska-Wolak, Jerzy Bielawa, Mieczysław Mantyka, Paweł Skawiński i Jerzy M. Roszkowski (Zakopane).

¹⁴ Wzmiankowana praca z 2003 r. pominęła, nieco zapomnianą, broszurę prof. Jerzego Fogła z 1988 r. *Władysław Zamoyski 1853-1924. Życie i dzieło*, wydana w nakładzie 1000 egzemplarzy, a więc ważną z racji popularyzatorskich. Jerzy Fogel zasłużył się także jako jeden z liderów Kórnickiego Towarzystwa Kulturalnego, którego sumptem ukazała się w 1987 r. monografia o babce hr. Władysława – Celestynie z Zamoyskich Działyńskiej, pióra pracownika Biblioteki Stanisława K. Potockiego. Zważywszy na rolę, jaką Działyńscy i Zamoyscy odgrywali na ziemi kórnicko-bnińskiej, na uwagę zasługuje dwutomowa edycja zredagowana przez J. Fogła *Z dziejów Kórnicka i Bnina: studia i materiały* (2007). Wszystkie one wnoszą niewątpliwą, jakkolwiek bardzo różnorodny, wkład w coraz pełniejsze opracowanie monografii hr. Władysława.

którego kopię, 20 lat później, postawiono w Kórniku. Uchodzi przypomnieć powstały wówczas wiersz Antoniny Sebesty¹⁵:

Na pomnik Zamoyskiego

to jest obraza turystów
 stać w Zakopanem w kapeluszu i płaszczu
 w dodatku beczynnie
 nie oferując wolnego pokoju
 ani nawet oscypka
 profanacja komercji
 mówią, że ojczyźnie majątek zapisał
 a czy ona jego krewna?

Duże poruszenie, przynajmniej części podhalańskiej społeczności, wywoływały imprezy towarzyszące temu jubileuszowi, jak np. spektakl Teatru im. Stanisława I. Witkiewicza czy recital w wykonaniu artystów Teatru Wielkiego z Poznania *Wielkopole w hołdzie górcom*. Odnotowuję tu znaczące zasługi Tomasza Raczkiewicza, tenora Teatru Wielkiego, w przygotowaniu tego koncertu. Nie bez znaczenia, ze społecznego i lokalnego punktu widzenia, była stosunkowo duża aktywność byłego prezydenta RP na uchodźstwie Ryszarda Kaczorowskiego. Dokumentuje to kilkanaście ilustracji zamieszczonych we wspomnianej książce, których próżno szukać w innych publikacjach, także prasowych. Znajdziemy tam również, mające unikalną wartość: zapis kazania wygłoszonego przez kapelana Związku Podhalan ks. kan. Władysława Zązła (s. 379-380), sprawozdanie Grzegorza Cisło, skarbnika klubu im. Władysława Zamoyskiego, odnoszące się do budowy jego pomnika (s. 381-385) czy teksty przemówień z okazji odsłonięcia pomnika 11 listopada 2003 r. w Zakopanem: Ryszarda Kaczorowskiego (s. 369-370), Piotra Bąka – burmistrza Zakopanego (s. 375-378) oraz Jerzego Wisłockiego – ówczesnego prezesa restytuowanej Fundacji Zakłady Kórnickie (s. 371-374). Ten ostatni w imieniu Fundacji deklarował, że uzyskane dochody z dzierżaw „przeznaczamy na cele określone statutem zgodnie z wolą Władysława Zamoyskiego. Do tych celów należą: rozwój nowoczesnego rolnictwa przez fundowanie stypendiów na kształcenie zdolnej młodzieży rolniczej, polepszanie warunków pracy okolicznej ludności, dofinansowanie nauki w placówkach PAN, wchodzących niegdyś w skład fundacji”¹⁶. Swoją wymowę ma szata

¹⁵ Antonina Sebesta, publicystka i poetka, dr filozofii UJ, autorka książki *Etyka i etos ludzi gór* (Zakopane 2014) oraz szkiców z zakresu etyki *Kłopot z wartościami* (Kraków 2015).

¹⁶ Jerzy Wisłocki, *Losy Fundacji „Zakłady Kórnickie”*, [w:] *Władysław Zamoyski 1853-1924...*, s. 373.

graficzna książki. Jej pomysłodawca, Mirosław Kwieciński, dobrze uchwycił atmosferę tamtych dni.

W grupie godnych pamięci osiągnięć tego pod pewnymi względami „pionierskiego” czasu wymienić należy ważną pozycję informacyjno-propagandową Barbary Dolczewskiej *Zamek w Kórniku. Przewodnik*, ze wstępem niżej podpisanego¹⁷. Zaszczyc przynoszą wydawnictwa będące od dziesięcioleci w kolekcji Biblioteki Kórnickiej. Ówczesnych jej pracowników dumą napawało ukazanie się książki Władysława Bienkowskiego *Spór o Morskie Oko. Wspomnienia*¹⁸, spisanej w 1909 r. Wyjątkowość i oryginalność tej publikacji – niezależnie od wartości merytorycznej – podkreśla jej forma, odwzorowująca czytelny i staranny rękopis leśniczego na Zasadniej. Zaangażowani w prace edytorskie pracownicy Biblioteki, m.in. Katarzyna Woźniak, Barbara Wysocka, a w sposób szczególny Mirosław Kwieciński, zaproponowali bibliofilską edycję wspomnień, którą wyróżniała równoległa obecność czytelnego rękopisu obok druku. Jak możemy przeczytać w stopce redakcyjnej, publikacja ukazała się w setną rocznicę wygrania procesu o Morskie Oko, w nakładzie 350 egzemplarzy, w tym było 100 numerowanych. Posiadam egzemplarz z numerem 70.

Duże zainteresowanie i popyt na tę książkę spowodował, że druga z podobnych edycji wspomnieniowych, mianowicie tekst pióra Heleny z Lubomirskich Stanisławowej Gawrońskiej z 1939 r. *Władysław Zamoyski. Zakopane – Morskie Oko*¹⁹, została opublikowana w tysięcznym nakładzie. Do prac przy jej opracowaniu włączyła się Zofia Nowak – wyróżniająca się badaczka, przez wiele lat związana zawodowo z Biblioteką Kórnicką, wówczas już na emeryturze. Jest ona autorką dobrego, mocno osadzonego w źródłach, posłowania, indeksu osób, a przede wszystkim kilkudziesięciu ważnych przypisów uzupełniających i korygujących pierwotny tekst (opatrzone zresztą ponad 150 oryginalnymi odnośnikami Heleny Gawrońskiej). To zaangażowanie, merytorycznie bezcenne, zostało dostrzeżone w krótkim wstępie podpisanym przez burmistrza Zakopanego – Piotra Bąka, dyrektora Tatrzańskiego Parku Narodowego – Pawła Skawińskiego i dyrektora Biblioteki Kórnickiej. Wyrazili oni radość z powodu pozyskania do prac edytorskich tak doświadczonej osoby. Odwołali się przy tym do jej wyjątkowo rozległej

---

¹⁷ Wrocław 2002; równoległe ukazały się wersje angielska, francuska i niemiecka; w 2006 r. wyszła wersja rosyjskojęzyczna.

¹⁸ Oprac. Mirosław Kwieciński, wydawcy: Biblioteka Kórnicka i Tatrzański Park Narodowy, Kórnik-Zakopane 2002, 53 ss.

¹⁹ Oprac., posł. i indeks osób Zofia Nowak, Kórnik-Zakopane 2003, 130 ss.

wiedzy, a także nieskrywanej ogromnej osobistej sympatii do postaci Władysława Zamoyskiego.

Nieskromnie trzeba przyznać, że podjęte wówczas działania miały szeroko pojęty charakter badawczy i popularyzatorski. Podobne projekty są nadal rozwijane, chociaż w innym, coraz liczniejszym, a nawet bardziej doborowym gronie. Za rzecz ważną należy uznać aktywizację środowiska zakopiańskiego, które wzięło na siebie obowiązek organizacji głównych uroczystości związanych z upamiętnieniem kolejnych rocznic życia i działalności hrabiego. Za przykład może posłużyć konferencja popularnonaukowa jaka odbyła się w 2009 r. z okazji 120. rocznicy nabycia dóbr zakopiańskich oraz 55. rocznicy powstania Tatrzańskiego Parku Narodowego. TPN i Muzeum Tatrzańskie były też organizatorami obchodów Roku Władysława Zamoyskiego ogłoszonego przez Radę Miasta Zakopane w 2013 r. Z tej okazji 7 czerwca tegoż roku w budynku Dyrekcji Parku w Kuźnicach²⁰ zorganizowano konferencję, która oprócz części naukowej miała również część popularną. Związani z tamtejszym środowiskiem mówcy podjęli przede wszystkim kwestie bliskie zakopiańczykom, dotyczące Morskiego Oka, tatrzańskich lasów, wodociągów, budowy kolei z Chabówki do Zakopanego, kamieniołomów tatrzańskich czy Szkoły Domowej Pracy Kobiet. Jej zwieńczeniem było zwiedzanie stałej wystawy *Zamoyscy i ich dzieło* zorganizowanej w kuźnickim Spichlerzu²¹. Obie sesje (z 2009 i 2013 r.), mimo że miały charakter popularnonaukowy, wniosły cegiełkę do badań i nie można odmawiać im merytorycznej wagi. Pojawiły się na nich tematy oryginalne, dotąd niepodejmowane, jak m.in. referat Piotra Bąka i Marcina Guzika *Obraz dóbr zakopiańskich na podstawie map katastralnych, ksiąg gruntowych i operatu urzędzenia lasu*, wygłoszony w 2009 r., a następnie opublikowany²².

Potrzeba lub nawet obowiązek napisania w miarę integralnej książki poświęconej Władysławowi Zamoyskiemu jest tym pilniejsza, że jego dokonania nie były uwzględniane w opracowaniach prezentujących wybitnych Wielkopolan. Mam na myśli zredagowaną przez prof. Witolda Jakóbczyka (bliskiego mi zresztą

---

²⁰ Trwałym dziedzictwem tych wydarzeń stały się dwie zbiorowe publikacje: *Działalność Zamoyskich w dobrach zakopiańskich. Materiały z sesji popularnonaukowej zorganizowanej z okazji 120. rocznicy nabycia dóbr zakopiańskich przez hrabiego Władysława Zamoyskiego oraz 55. rocznicy powstania Tatrzańskiego Parku Narodowego*, red. Anna Liszar, Magdalena Sarkowicz, Zbigniew Ładygin, Zakopane 2010 oraz *Władysław hr. Zamoyski (1853-1924) i jego bliscy. Działalność w kraju i za granicą*, red. Jerzy M. Roszkowski, Zakopane 2015.

²¹ Jerzy M. Roszkowski, *Wstęp*, [w:] *Władysław hr. Zamoyski (1853-1924) i jego bliscy...*, s. 7-12.

²² Piotr Bąk, Marcin Guzik, *Obraz dóbr zakopiańskich w 1889 r. na podstawie map katastralnych, ksiąg gruntowych i operatu urzędzenia lasu*, [w:] *Działalność Zamoyskich...*, s. 25-48.

emocjonalnie nauczyciela) pracę *Wybitni Wielkopolanie XIX wieku* z 1959 r. Hrabiego nie odnajdujemy także w znacznie poszerzonej, dwutomowej edycji tej książki z lat 1966 i 1969. Tym traktem podążył również prof. Andrzej Gulczyński. W zredagowanych przez niego *Wielkopolanach XX wieku* z 2001 r. brakuje biogramu Zamoyskiego²³.

Na szczęście w ostatnich latach pojawia się coraz więcej publikacji odnoszących się do wielkopolskiej aktywności hrabiego w walce o utrzymanie ziemi i lasów w polskich rękach. Przychyłam się do stanowiska prof. Barbary Wysockiej, że pogłębione i rozpowszechnione badania nad działalnością rodziny Zamoyskich w Zakopanem nie korespondują ze znacznie mniejszą wiedzą o Władysławie jako obrońcy polskiej ziemi na terenie Wielkopolski. Tymczasem było to dla niego „główne życiowe działanie – obrona polskiego stanu posiadania przed żywiołem niepolskim”²⁴. Po zapoznaniu się z tekstem Barbary Wysockiej można wyrobić sobie pogląd na skuteczne zaangażowanie hr. Władysława w zaborze pruskim, co nie może oznaczać braku zachęty do pogłębionych w tym kierunku badań źródłowych, zawsze oczekiwanych²⁵. Cieszyć się zatem trzeba, że W. Molik, który od lat

---

²³ Swoistego honoru broni, z natury rzeczy związane, biogram Stanisława Potockiego, zamieszczony w *Wielkopolskim słowniku biograficznym* (red. Antoni Gąsiorowski, Jerzy Topolski, Warszawa–Poznań 1981, s. 683).

²⁴ Witold Molik, *O potrzebie...*, s. 25. Opinia B. Wysockiej w tekście pt. *Obrońca polskiej ziemi w Poznaniu*, [w:] *Władysław Zamoyski 1853-1924...*, s. 49.

²⁵ Oczywiście problematyka ta była już wielokrotnie podejmowana, choć przede wszystkim w odniesieniu do zaangażowania hrabiego w ochronę rodzimej przyrody. W ostatnich latach pisali na ten temat m.in.: Edyta Bątkiewicz, *Zakopiańskie lasy Władysława Zamoyskiego*, „Studia i Materiały Ośrodka Kultury Leśnej” 2014, R. 13, s. 9-28; Władysław Chałupka, *Władysława Zamoyskiego umiłowanie lasu*, PBK 2005, z. 27, s. 81-90; tegoż, *Władysław Zamoyski (1953-1924) – fundator placówki naukowej w Kórniku*, [w:] *Biologia i ekologia roślin drzewiastych. Konferencja naukowa połączona z obchodami Jubileuszu 90-lecia Instytutu Dendrologii PAN w Kórniku, Kórnik–Poznań, 9-11 października 2023. Materiały konferencyjne*, red. Dominik Tomaszewski, Andrzej M. Jagodziński, Kórnik–Poznań 2023, s. 47-66; Zbigniew Kalisz, *Zakład Badania w zamiarach Władysława Zamoyskiego i realiach Fundacji Zakłady Kórnickie*, [w:] tamże, s. 60-63; Jacek Oleksyn, *Historia i misja Instytutu Dendrologii PAN w Kórniku – wypełnienie testamentu Władysława Zamoyskiego*, [w:] tamże, s. 23-59; Jerzy M. Roszkowski, *Ochrona przyrody w polskiej części Tatr*, „Prace Pienińskie” 2020, t. 30, s. 175-184; tegoż, *Wkład Towarzystwa Tatrzańskiego oraz hr. Władysława Zamoyskiego w ochronę Tatr i rozwój Zakopanego (1873-1924)*, „Pamiętnik Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego” 2003, t. 12, s. 11-24. Z zupełnie świeżych prac warto odnotować tekst Tomasza Jasińskiego *Majątek rodu Zamoyskich zaczątkiem Tatrzańskiego i Wielkopolskiego Parku Narodowego*, [w:] *Natura i kultura* 3, red. Dariusz J. Gwiazdowicz, Poznań 2024, s. 133-147, który podsumowuje stosunek Władysława do ochrony przyrody, a także najnowszą publikację obejmującą tę problematykę: *Hrabia Władysław Zamoyski dla dobra rodzimej przyrody*, red. Władysław Chałupka, Dariusz J. Gwiazdowicz, Kórnik 2024 z tekstami autorstwa naukowców reprezentujących różne dziedziny: Edyty Bątkiewicz-Szymanowskiej (PAN Biblioteka Kórnicka), Marcina Warchałowskiego (Muzeum Tatrzańskie), Tomasza M. Sobalaka (Polski Związek Łowiec-

zajmuje się dziejami ziemiaństwa wielkopolskiego XIX i XX w., w sposób szczególny włączył się do badań poświęconych Działyńskim i Zamoyskim z Kórnika.

W tekstach dotyczących Władysława uprzywilejowaną pozycję zajmują sprawy związane z jego aktywnością w Małopolsce, a zwłaszcza w Zakopanem. Decyduje o tym atrakcyjność tematu walki o Morskie Oko, który syntetyzuje wybitną, ale i niezwykłą działalność Zamoyskiego o podłożu patriotycznym. W sposób wyjątkowy łączyła się ona z jego wpływem na rozwój i popularyzację Zakopanego oraz społeczną obecnością „władacą” w różnych dziedzinach życia. Wszystko to spowodowało, że mamy do czynienia z osobistością wyjątkowego formatu wśród arystokracji polskiej przełomu XIX i XX w. Jak wspominałem, zakopiański fragment biografii Władysława hr. Zamoyskiego jest zasadniczo dobrze opracowany i zadowala nawet wybrednych recenzentów. Walnie przyczyniły się do tego badania przywoływanej już Zofii Nowak. Jej teksty, a w szczególności *Władysław Zamoyski a spór o Morskie Oko w latach 1890-1909* (PBK 1986, z. 21, s. 43-136) oraz odrębna publikacja *Władysław Zamoyski a spór o Morskie Oko w latach 1889-1909* (1992), mają trwale miejsce w historiografii. Za kontynuatora jej badań można uznać prof. Jerzego M. Roszkowskiego, przez wiele lat związanego z Muzeum Tatrzańskim, autora i redaktora kilkudziesięciu prac osadzonych w źródłach i niemałej już literaturze. Do najważniejszych jego książek należy *Walka o Morskie Oko w Tatrach 1811-1909* (2018). Bibliografia w niej zamieszczona – uwzględniająca jedynie najistotniejsze źródła i prace odnoszące się do chronologii książki – liczy 16 stron. Jest wśród nich kilka pozycji, których autorzy samodzielnie próbują zmierzyć się z biografią hr. Władysława, przede wszystkim z zakopiańskiej perspektywy. Do tej grupy należy udana książka tegoż autora *Władysław hr. Zamoyski – dobroczyńca Zakopanego* (2003).

Praca J.M. Roszkowskiego z 2018 r., uznana za dobre i w zasadzie pełne podsumowanie sukcesu hrabiego w walce o Morskie Oko, nie zamknęła dalszych penetracji badawczych. Oto bowiem, równocześnie z jej opublikowaniem, ukazał się tekst prof. Jacka Matuszewskiego z Uniwersytetu Łódzkiego, który ogłosił pierwszy z serii artykułów poświęconych aspektom prawnym walki o przysłowiowy „najpiękniejszy zakątek Polski”²⁶.

---

ki Zarząd Okręgowy Poznań), Kazimierza Krawiarza (Regionalna Izba Pamięci w Kórniku-Bninie) i Władysława Chałupki (Polskie Towarzystwo Leśne O. Wielkopolski).

²⁶ Jacek Matuszewski, *Ile procesów o Morskie Oko*, [w:] *Origines, fontes et narrationes – pośród kregów poznania historycznego*, red. Marek Cetwiński, Maciej Janik, Marek E. Nita, Częstochowa 2018. Z wynikami swoich badań dotarł także na łamy PBK, zob. tenże, *Rola naoczni (wizji lokalnej) w proce-*

W koronie zasług hr. Władysława dominuje zamysł przekazania narodowi posiadanego majątku. Nie ulega kwestii pierwszorzędna rola matki Jadwigi w dojrzywaniu tego projektu, do którego włączona została także siostra Maria. Bo też nikt nie wątpi, że w miarę upływu czasu hr. Władysław był umacniany w przeświadczeniu o prymacie służby publicznej (patriotycznej) nad minimalizowanymi potrzebami osobistymi. Od najwcześniejszych lat wychowywany był w duchu zobowiązania wobec ojczyzny, co przyswajał i pojmował jako integralną, priorytetową powinność swojego życia²⁷. Dojrzały, 60-letni kawaler pisał w 1913 r. w liście do Zofii z Grudzińskich Broel-Plater: „Majątku, jaki mi Bóg w ręce oddał, nigdy nie uważałem za własność moją, lecz za własność Polski, w czasowym moim posiadaniu, własność, z której mi uronić niczego nie wolno, która Ojczyźnie jedynie, a nie mnie służyć ma”²⁸.

Polityka germanizacyjna, nasilona w ramach kulturkampfu, spowodowała, że jakkolwiek hr. Władysław był właścicielem Kórnika przez 44 lata, to niespełna 9 spośród nich, obejmujących okresy 1881-1885 i 1920-1924, mieszkał tam i bezpośrednio zajmował się rodzowymi włościami²⁹. W przekazach z epoki Zamoyski

---

sie o granicę polsko-węgierską przy Morskim Oku. W 120. rocznicę procesu, PBK 2022, z. 39, s. 81-109.

²⁷ Temat chętnie podejmowany, zob. m.in.: Jerzy M. Roszkowski, *Życie Władysława hr. Zamoyskiego – jako służba dla sprawy publicznej*, [w:] *Władysław hr. Zamoyski (1853-1924) i jego bliscy...*, s. 35-69; Kazimierz Karolczak, *Władysław Zamoyski: Kórnik – Zakopane w rękopiśmiennej spuściźnie rodziny Dzieduszyckich*, [w:] *Władysław Zamoyski 1853-1924...*, s. 209-222; tegoż, *Związki rodzinne i towarzyskie Zamoyskich*, [w:] *Władysław hr. Zamoyski (1853-1924) i jego bliscy...*, s. 15-33. Dotyczy to również wspomnień Jadwigi Działyńskiej i Marii Zamoyskiej, jak również opracowań Katarzyny Czachowskiej (*Generalowa Jadwiga Zamoyska (1831-1923). Życie i dzieło*, Poznań 2011, wyd. rozszerzone Kórnik 2023), ostatnio zaś pisał o tym Krzysztof Rataj, *Wpływ domu rodzinnego Władysława hr. Zamoyskiego (1853-1924) na jego postawę moralną i działalność publiczną*, „Rocznik Leszczyński” 2021, R. 21, s. 145 i n.

²⁸ List z 27 lipca 1913 r., BK 7602, k. 5-7, cyt. za: Stanisław Sierpowski, *Stan badań nad biografią Władysława Zamoyskiego*, [w:] *Władysław Zamoyski 1853-1924...*, s. 15. Przytoczony cytat jest charakterystyczny i często powtarzany, ostatnio w bardzo starannie wydanym katalogu z okazji Roku Władysława Zamoyskiego, któremu towarzyszyła wystawa otwarta 13 maja 2024 r na Zamku w Kórniku. Była ona wkrótce po tym prezentowana w Senacie i Sejmie RP, jak również w kilkudziesięciu innych miejscach głównie Wielkopolski, ale także w Małopolsce. Względ na potencjalnego odbiorcę spowodował, że katalog, liczący 150 stron, zawiera liczne ilustracje i funkcjonuje pod dwoma tytułami: *W tym szaleństwie jest metoda. Niezwykłe dzieło Władysława Zamoyskiego*, jak również *Nic dla siebie. O Tatrach i innych darach Zamoyskiego dla Polski*. W prace nad wystawą i doбором ilustracji zaangażowali się: Edyta Bątkiewicz-Szymanowska, Magdalena Biniaś-Szkopek, Małgorzata Cieliczko, Małgorzata Potocka, Mikołaj Potocki, Krzysztof Rataj; opracowanie graficzne Agnieszka Juraszczyk; zob. więcej M. Cieliczko, *Rok Władysława Zamoyskiego w PAN Bibliotece Kórnickiej*, PBK 2024, z. 41, s. 267 i n.

²⁹ W kalendarium opracowanym przez Marię Łuczak pod datą „ok. 20 sierpnia 1910 roku”

był często przedstawiany jako dziedzic Zakopanego, który miał także majątności w wielkopolskim Kórniku. (Prześmiewcy, których nigdy i nigdzie nie brakuje, nazwę miasteczka, zlokalizowanego zresztą w pięknym otoczeniu, chętnie pisali przez „u”). Również jego mieszkańcy zgłaszali pretensje do hrabiego, że nie poświęca sprawom tutejszego majątku wystarczająco dużo uwagi. Naturalnie nie mieli świadomości trudnej sytuacji materialnej klucza kórnickiego, którego dochody równoważył zapis rentowy dla Izabeli Czartoryskiej, żony Jana Kantego Działyńskiego (bezdzielnego donatora majątku na rzecz Władysława), oraz kredyty (zaciągane, by finansować działalność publiczną, m.in. zakup Zakopanego)³⁰.

Jak już wspomniałem, punktem kulminacyjnym, a zarazem syntezą aktywności społeczno-gospodarczej Władysława hr. Zamoyskiego, będącą pochodną jego wielkiego patriotyzmu, była decyzja o zapisie testamentowym na rzecz narodu polskiego. Podejmowana zapewne pod przemożnym wpływem Generałowej i w porozumieniu z siostrą Marią, dojrzewała stopniowo od przełomu XIX i XX w. Do wykrystalizowania się tej idei przyczyniło się utworzenie w 1910 r. Związku Zamoyskich. Równoległe pojawił się plan połączenia zbiorów kórnickich i gołuchowskich oraz przeniesienia ich do Pałacu Działyńskich (do czego ostatecznie nie doszło). Kolejnym etapem była deklaracja Zamoyskich z 1912 r. dotycząca zamiaru utworzenia fundacji³¹. Treść deklaracji była wielokrotnie przywoływana przez różnych autorów, którzy zwykle poprzestawali na publikowaniu jej fragmentów. Tak też postąpiła autorka kalendarium hrabiego, Maria Łuczak, pisząc, że Jadwiga, Maria i Władysław Zamoyscy 15 lipca 1912 r. podpisali dokument dotyczący planów utworzenia fundacji. Jako pierwszy pełną jego wersję opublikował Stanisław

---

zapisano, że po cesarskiej wizycie w Poznaniu, w związku z poświęceniem zamku cesarskiego, oraz wizycie kronprinza Wilhelma w Kórniku hr. Zamoyski uzyskał pozwolenie na coroczny, dwumiesięczny pobyt w Wielkim Księstwie (M. Łuczak, *Kalendarium. Władysław Zamoyski (1853-1924)*, [w:] *Władysław Zamoyski 1953-1924...*, s. 320-321). Podobne zezwolenie uzyskał w 1912 r. (s. 321). Nie jest to zbyt jasne, a ważne w kontekście bieżących kontaktów hr. Władysława z Kórnikiem. Krzysztof Rataj wskazuje, że istotnie od tego czasu Władysław Zamoyski i jego bliscy co roku, do wybuchu I wojny światowej, otrzymywali pozwolenie na dwumiesięczny pobyt w Kórniku. Jednakże każdorazowo plenipotent hrabiego Zygmunt Celichowski składał w ich imieniu prośbę do naczelnego prezesa prowincji poznańskiej i otrzymywał urzędowe pismo ze zgodą oraz wskazaniem, na które miesiące w danym roku zostało ono udzielone. Zob. BK 7562.

³⁰ Istotną ulgą dla sytuacji materialnej kompleksu kórnickiego była częściowa rezygnacja z zapisu rentowego przez Izabelę Czartoryską, jak i babkę hrabiego – żonę Tytusa Działyńskiego. Zofia Nowak, *Przejęcie dóbr kórnickich przez Władysława Zamoyskiego w spadku po Janie Działyńskim*, PBK 1987, z. 14, s. 121-143.

³¹ Szerzej o tym procesie traktuje Stanisław K. Potocki, *Miejsce Biblioteki w koncepcji Fundacji Kórnickiej*, PBK 1978, z. 14, s. 145-161.

K. Potocki³². Potem czynili to także inni autorzy, m.in. Jerzy Bielawa, zaznaczając, że tym aktem „ci wspaniali ludzie dali podwaliny do założenia Fundacji Zakłady Kórnickie, a później w ramach tejże Fundacji do założenia wspomnianego stowarzyszenia” (chodzi o Chrześcijańskie Spółdzielcze Stowarzyszenie Mieszkaniowe Urzędników Państwowych w Zakopanem³³).

Trudno przy tej okazji nie zaznaczyć, że dzięki uroczystościom związanym z rocznicowymi obchodami odnoszącymi się do życia i dzieła hr. Władysława w 2003 r. upowszechniła się, zwłaszcza w Wielkopolsce i Małopolsce, wiedza o Fundacji Zakłady Kórnickie. Restytuowana po wielu latach przygotowań i zabiegów, na mocy ustawy z 2001 r., była wówczas tworem dość nowym, który jednak zaznaczył już swoją obecność, partycypując w 10% w kosztach budowy pomnika hr. Władysława.

Nie bez pewnych trudności proceduralnych 30 lipca 1925 r. Sejm RP zatwierdził ustawę w sprawie przyjęcia darowizny Zamoyskich na rzecz narodu polskiego. Honorował w niej wolę darczyńcy, przekazując cały majątek na cele związanej Fundacji Zakłady Kórnickie. Rok wcześniej Maria i Władysław Zamoyscy, składając akt donacyjny na ręce prezydenta Stanisława Wojciechowskiego, wyrazili w nim prośbę, by dla nadania mu odpowiedniej rangi dzieło to zostało objęte patronatem głowy państwa oraz polskiego Kościoła. Ich prośba została uwzględniona. W akcie konstytuującym powstanie Fundacji czytamy:

oddali Narodowi Polskiemu wszystkie swoje majątki nieruchomości, które odtąd stanowić będą, pod Patronatem Prezydenta Rzeczypospolitej i X. Prymasa, Arcybiskupa Gnieźnieńskiego i Poznańskiego, fundację niepodzielną pod nazwą „Zakłady Kórnickie” z siedzibą w Kórniku, która, wraz z przyszłymi darami i zapisami, jest przeznaczona wieczyście na cele, poniżej wymienione³⁴.

W skład darowizny wchodziły: zamek w Kórniku z biblioteką, muzeum i przyległościami, ponad 6,7 tys. ha użytków rolnych, prawie 5 tys. ha lasów, Pałac Działyńskich w Poznaniu oraz dobra zakopiańskie o łącznej powierzchni 6,5 tys. ha. Ściśle powiązane z Fundacją zostały zakłady wypełniające istotne funkcje publiczne: Szkoła Domowej Pracy Kobiet oraz planowany zakład, który miał skoncentrować

---

³² W postaci aneksu nr II, w oparciu o odpis z rękopisu BK 8565. Stanisław K. Potocki, *Miejsce Biblioteki...*, s. 161.

³³ Trwałym śladem istnienia Chrześcijańskiego Spółdzielczego Stowarzyszenia Mieszkaniowego Urzędników Państwowych w Zakopanem jest nadal powszechnie stosowana nazwa „parcele urzędnicze”. Jerzy Bielawa, *Zarys działalności Chrześcijańskiego Spółdzielczego Stowarzyszenia Mieszkaniowego Urzędników Państwowych w Zakopanem*, [w:] *Władysław Zamoyski 1853-1924...*, s. 223.

³⁴ Art. 1 ustawy z dnia 30 lipca 1925 r. o Zakładach Kórnickich, Dz. U. nr 86. poz. 592.

się na organizacji badań naukowych nad drzewami i lasem. Istnienie i utrzymanie obu jednostek należało do najważniejszych celów powołanej instytucji³⁵.

Zmienne koleje losów państwa spowodowały, że restytuowana w 2001 r. Fundacji Zakłady Kórnickie obejmuje *grosso modo* nieco ponad 4,5 tys. ha³⁶.

W swoim artykule W. Molik dość kategorycznie wypowiada się na temat perspektyw opracowania „pełnej naukowej biografii” Władysława Zamoyskiego. Wskazując, z pewną przesadą, na szeroki zakres chronologiczny i terytorialny, uznaje opracowanie takiej monografii za zadanie trudne, „a dla początkującego badacza, w ramach nawet przedłużonych studiów doktoranckich, [jest] moim zdaniem niewykonalnym”³⁷. Nie podzielam tego stanowiska, mając w dość świeżej pamięci pracę Edyty Bątkiewicz-Szymańskiej, która przygotowała dobrą książkę o Tytusie Działyńskim opublikowaną w 2018 r. Trzy lata później światło dzienne ujrzała jej wersja popularna zatytułowana *Hrabia schodzi z pomnika. Opowieść o Tytusie Działyńskim*³⁸.

Wszelką dyskusję na ten temat trzeba by rozpocząć od pytania, co rozumiemy pod pojęciem „pełnej naukowej biografii”. Jeśli skrywa się za tym oczekiwanie wykorzystania i pokazania przez przyszłego autora wszelkich możliwych źródeł i materiałów, nie tylko zgromadzonych w archiwach i bibliotekach, ale także w instytucjach edukacyjnych (w tym francuskich), stowarzyszeniach, klasztorach itp., to istotnie na tak rozumianą „pełną biografię”, i już nieważne, jak głęboko naukową, nie stać nie tylko początkujących, ale i bardzo doświadczonych badaczy. W. Molik uważa, że „pełna naukowa monografia powinna zostać atrakcyjnie napisana, opowiedzieć o jego życiu i działalności integralnie słowem i obrazem...”³⁹, co jawi się jako zadanie niewyobrażalnie trudne, jeśli w ogóle wykonalne, nawet przy założeniu, że będziemy mieli do czynienia z grantem, przy którym głównego autora opracowania wspierać będzie kilku badaczy kwestii szczegółowych.

---

³⁵ Zob. m.in. Zofia Nowak, *Historia zakładu kórnickiego*, cz. I i II, PBK 2001, z. 25 i 2003, z. 26 (doprowadzone do 1914 r.). Na ten temat kilkakrotnie wypowiadał się Zbigniew Kalisz, zob. m.in. *Fundacja Zakłady Kórnickie 1925-1953*, PBK 1979, z. 15, s. 93 i n.; tenże, *Fundacja Zakłady Kórnickie na tle Fundacji w 20-lecie międzywojennym*, PBK 1983, z. 20, s. 93 i n.; tenże, *Fundacja „Zakłady Kórnickie”. Zarys historii*, PBK 2001, z. 25, s. 239 i n.

³⁶ Zamek oraz Pałac Działyńskich pozostały własnością PAN. Na swej stronie internetowej FZK podaje: „Fundacja zawiaduje obecnie w Wielkopolsce gruntami rolnymi o powierzchni 4.159,00 ha zabudowanymi i niezabudowanymi”. <https://fzk.pl/historia/> (dostęp 17.08.2025).

³⁷ Witold Molik, *O potrzebie...*, s. 28.

³⁸ Edyta Bątkiewicz-Szymanowska, *Tytus Działyński (1876-1861)*, Kórnik 2018; teje, *Hrabia schodzi z pomnika. Opowieść o Tytusie Działyńskim*, Kórnik 2021.

³⁹ Witold Molik, *O potrzebie...*, s. 29.

Dodam, że dla realizacji takiego przedsięwzięcia, jawiącego się ponad stan, nie wydają się także konieczne dalsze penetracje archiwaliów innych rodów, nie mówiąc o zasobach prywatnych mających poszerzyć paletę ilustracji. Dostępna ikonografia jest bardzo obfita, a jej część była w ostatnich latach wielokrotnie powielana. Poza wszystkim każdy autor jest indywidualnie motywowany do umieszczenia ilustracji zawierających określoną wymowę, które będą uzupełniały lub wyostrzały treści zawarte w tekście. Doświadczony badacz ma świadomość, że istnieje pewna grupa charakterystycznych zdjęć, bez których publikacja byłaby niepełna, a nawet budziłaby zdziwienie. Zakłada on jednocześnie, że oferowana przez niego książka stanowi kompendium wiedzy, które w sposób wystarczający zaspokaja oczekiwania czytelnika⁴⁰.

Aktualny stan wiedzy umożliwia powstanie biografii Władysława Zamoyskiego na miarę potrzeb i oczekiwań. Nadal jednak wzbogacić je mogą nowe wątki, także te pojawiające się w programie rozpoczynającej się konferencji. Mam tu na myśli przede wszystkim wystąpienie Katarzyny Potockiej dotyczące australijskich dokumentów archiwalnych związanych z pobytem Zamoyskiego na antypodach, a także pozostałe referaty obecne w panelu *Świat podróży Zamoyskiego*. Trudno wypowiadać się o ich merytorycznej przydatności, zważywszy że, jak to zwykle bywa, między wygłoszonym referatem, z natury rzeczy ograniczonym czasowo, a tekstem zgłoszonym do druku istnieć mogą (co także pokazuje niniejsze opracowanie) istotne różnice⁴¹.

⁴⁰ Zob. opublikowane w latach 2023 i 2024 katalogi. Również w publikacjach związanych z jubileuszem 2003 r. ikonografia była bogata. Ostatnie książki, poświęcone Jadwidze i Władysławowi Zamoyskim, zawierają po kilkaset zdjęć. Rodzi to wszakże obawy, że ich nadmiar zamieni książkę w album, w którym ilustracje zdominują tekst. Tendencje te są do pewnego stopnia widoczne w nowszych publikacjach, w których popularyzacja ociera się o reklamę, tak bardzo współcześnie rozpowszechnioną.

⁴¹ Teksty te, o pozaeuropejskich wojażach Zamoyskiego, wzbogacają naszą wiedzę, kilkakrotnie prezentowaną też na łamach PBK, zob. np. Mikołaj Potocki, *Szkielet kobiety ze zbiorów etnograficznych Władysława Zamoyskiego*, PBK 2001, z. 25, s. 333 i n., a także w samodzielnych opracowaniach, np. Włodzimierz Żukowski, Mikołaj Potocki, *Władysław hr. Zamoyskiego podróż dookoła świata*, Kórnik 2010, czy w wersji elektronicznej, przykładowo: Agata Łysakowska-Trzoss, *Kierunek Australia! Władysław Zamoyskiego podróż na koniec świata*, <https://www.historiaposzukaj.pl/wiedza/osoby/1610> (dostęp 4.12.2023). Ważny wątek australijski został programowo pominięty w dopiero co opublikowanej książce pod red. Waldemara Kuligowskiego *Amerykańska podróż Władysława hr. Zamoyskiego w roku 1881 (Hawaje, Stany Zjednoczone, Kanada)*, Poznań 2024. W opracowaniu tym nie było jednak możliwe całkowite odseparowanie się od pobytu w Australii, jak tego dowodzą np. teksty Łukasza Kaczmarka, *Wakacje Władysława Zamoyskiego w podróży przez Południowy Pacyfik – u zarania masowej turystyki*, s. 17 i n. oraz Pawła Tańskiego, *Spotkania Władysława Zamoyskiego z polskimi emigrantami w USA późną wiosną i latem roku 1881*, s. 69 i n. Dodam, że W. Molik pominął zarówno w tekście, jak

Warto dodać, że postulowana biografia hr. Zamoyskiego powinna być w przystępnej dla czytelnika objętości, wbrew tendencjom ostatniego czasu, gdy ukazała się np. monografia ministra Józefa Becka, licząca ponad 1000 stron; podobną objętość miała książka poświęcona Marszałkowi Piłsudskiemu⁴². Do stworzenia równie obszernej pracy, także ze względów praktycznych, nie mógłbym zachęcać ani tych, którzy dopiero budują swój warsztat naukowy, ani też wytrawnych weteranów zanurzonych w epoce i biografistyce od dziesięcioleci.

Powstanie pracy poświęconej Zamoyskiemu nie może oznaczać, że będziemy ją mogli uznać za dzieło kompletne i dalsze badania nie będą konieczne. Określenie to przypominam za prof. Zbigniewem Dworeckim, który o książce Antoniego Czubińskiego *Powstanie Wielkopolskie 1918-1919*, opublikowanej w 2002 r., mówił jako o dziele skończonym. Było to bowiem trzecie wydanie pracy o tym samym tytule, za każdym razem poprawiane i wzbogacane, o czym informował autor, powtarzając słowa wstępu do wydania pierwszego (1978) i drugiego (1987). Taka konwencja edytorska uzasadniała ustną opinię Z. Dworeckiego, że w trzecim wydaniu, po ponad 20 lat trwających badaniach, otrzymaliśmy całościową wiedzę opartą na wystarczająco dużej podstawie źródłowej oraz licznych badaniach szczegółowych, w tym przyczynkach dotyczących nieraz drobnych potyczek na wsiach i w miasteczkach. Uznawał on wówczas to opracowanie za kompletne, a więc wypełniające znamiona analizy i syntezy jednocześnie. Sugestia ta, jakby zakładająca brak potrzeby dalszych prac badawczych, wskazywała na możliwość jedynie pełniejszej, ewentualnie nowej interpretacji tego, co zostało w tej książce przedstawione w sposób mistrzowski. Tymczasem przez ostatnie 20 lat

---

i w zestawieniu bibliograficznym artykuły Mikołaja Potockiego dotyczące pobytu hrabiego w Australii, w tym najważniejszy, oparty na źródłach z zasobu Biblioteki Kórnickiej: *Władysław hr. Zamoyskiego podróż do Australii*, „Kronika Miasta Poznania” 2010, nr 3, s. 86-101. Zabrakło również tekstu Jacka Łapotta traktującego o zbiorze przedmiotów kultury materialnej, materiałów ikonograficznych oraz obiektów przyrodniczych z obszaru Australii i Oceanii, zebrany przez hrabiego: *Egzotyczna kolekcja etnograficzna w zbiorach Biblioteki Kórnickiej*, „Lud” 1977, t. 61, s. 200-226. Australii poświęcona jest także starsza praca (W. Molik ją uwzględnił) Lecha Paszkowskiego, *Polacy w Australii i Oceanii 1790-1940*, Toruń–Melbourne 2008, s. 266-269 (pierwsze wyd. Londyn 1962).

⁴² Można powiedzieć – przyganiał kocioł garnkowi, skoro dopiero co wydane przeze mnie opracowanie dotyczące kryzysu Ligi Narodów liczy ponad 1200 stron (choć opublikowanych w dwóch tomach). Co innego jednak biografia, a co innego omawianie zjawisk i procesów obejmujących cały świat w jakże brzemiennej latach 1929-1946. Objętość taką można usprawiedliwiać dziełem Jana S. Ciecchanowskiego *Podwójna gra. Rzeczpospolita Polska wobec hiszpańskiej wojny domowej 1936-1939* (Warszawa 2014), w której na niemal 800 stronach zaprezentowano w zasadzie jeden tylko wątek – dotyczący Polski. Powyższe ma stanowić swoiste *memento* dla autorów, którzy za wszelką cenę starają się zmieścić w książce możliwie największą ilość posiadanych informacji o swoim bohaterze.

na temat powstania wielkopolskiego ukazało się kilkadziesiąt kolejnych opracowań (nie mówiąc o przyczynkach), w których starano się patrzeć na ten wyjątkowy czyn zbrojny realizowany w nadzwyczajnie sprzyjających warunkach geopolitycznych⁴³.

Jako historyk od ponad 60 lat zanurzony w badaniach naukowych zarówno dziejów regionalnych, jak i powszechnych XX w. wiem dobrze, jaką zmorą jest bezkrytyczne powielanie wcześniej opisanych faktów bez próby ich weryfikacji (przede wszystkim za pomocą źródeł) i nowego odczytania. Daleko bardziej popularną wersją powrotu do historii, czy to w odniesieniu do wydarzeń społeczno-politycznych, czy też biografii, są nowe interpretacje przeszłości, jakże często odpowiadające aktualnemu „zapotrzebowaniu” czy „zamówieniu” społecznemu. W praktyce oznacza to dostosowanie przesłania książki do aktualnej koniunktury politycznej. Doskonale jest to widoczne w zmianach nazw ulic, w ostatnich dziesięcioleciach bardzo częstych, co potwierdza pogląd, że każde pokolenie pisze na nowo historię. Regionaliści nie są w tym względzie uprzywilejowaną grupą, która może uchylać się od reinterpretacji wytworów własnej pracy, a tym bardziej poprzedników.

Dotyczy to również informacji odnoszących się do Władysława Zamoyskiego, zamieszczonych w „Pamiętniku Biblioteki Kórnickiej”. Znajdziemy tam głównie opracowania oraz materiały źródłowe o różnej wartości, przydatne dla powstania w miarę kompletnej biografii hrabiego. Są wśród nich także świadectwa, zaliczane do tzw. źródeł mówionych, w tym liczne anegdoty, na ogół życzliwe i przyjazne wobec Zamoyskiego i jego otoczenia. W. Molik w ostatnich słowach przywoływanego tekstu apeluje, aby legendy i dykteryjki, także niemające żadnego osadzenia w faktach historycznych, zostały opisane i zweryfikowane. Nie jest to postulat nowy, podjął go wcześniej Jan Łuczak, który przed laty zebrał żatobliwe historie związane z Władysławem Zamoyskim⁴⁴. Rozumie się, że w przyszłej monografii uniknąć się ich nie da, co więcej – chętnie przywołują je popularyzatorzy historii, wśród nich przewodnicy po Kórniku. Oto aktualny przykład. Podczas uroczystości odsłonięcia kopii pomnika Władysława Zamoyskiego w Kórniku 3 października 2024 r. (co odnotowuję z dumą) Adam Biernacki z koła

⁴³ Wśród nich był dość liczny zespół archiwistów i muzealników wielkopolskich, których teksty złożyły się na duży tom *Powstanie Wielkopolskie 1918-1919. Katalog źródeł i materiałów*, red. Stanisław Sierpowski, Poznań 2003, 501 ss., z powodzeniem wykorzystywany po latach przy pisaniu książki *O Powstaniu Wielkopolskim w jego setną rocznicę. Aspekty międzynarodowe, regionalne i lokalne*, Poznań 2019, 280 ss.

⁴⁴ Jan Łuczak, *Władysław Zamoyski w anegdotach*, PBK 1993, z. 23, s. 113-123.

przewodników PTTK zamieścił w nadal poczytnym dzienniku regionalnym „Głos Wielkopolski” całostronicowy artykuł *Człowiek petarda, który kazał sadzić drzewa*. Tekst jest utrzymany w tonie właściwym dla profesji autora. Na zakończenie przytacza on, jak sam zaznacza, legendę, że hrabia, przekazując cały majątek Fundacji, stanowiącej podstawę dzisiejszej Biblioteki Kórnickiej, miał obiecać, że nie umrze, dopóki sprawa ta nie zostanie pozytywnie załatwiona. Jak pisze Biernacki, Rada Ministrów RP skierowała akt fundacyjny do Sejmu 1 października 1924 r., a Zamoyski zmarł dwa dni później – 3 października. Autor sugeruje, że hrabia, umierając, miał świadomość, że wszystko poszło dobrze, i spokojnie, bez pośpiechu rozstał się z tym światem. Konkluzja tego tekstu jakby zachęcała do weryfikacji tej legendy, bowiem według Adama Biernackiego „tego się już nie dowiemy, ale Władek Zamoyski był niesamowitym człowiekiem, a z takimi nigdy nic nie wiadomo”⁴⁵.

Wśród anegdot dotyczących Władysława Zamoyskiego często powtarzane są te, że jadał tylko z głębokiego talerza, sypiał na biurku, jeździł wyłącznie trzecią klasą („Trzecią jeżdżą ci, od których tylko czegoś nowego mogę się dowiedzieć, a poza tym nie ma czwartej”), a po podpisaniu aktu donacyjnego i wyjściu z Belwederu miał powiedzieć: „Dziś najszcześniejszy dzień w moim życiu. Nie mam już nic”.

Wielkie zasługi dla popularyzacji dokonań Zamoyskich mają inicjatywy podejmowane od ponad 20 lat przez Fundację Zakłady Kórnickie. Przed wszystkim reedycje XIX-wiecznych tekstów, m.in. kilkakrotnie wznawiane (ostatnio w 2021 r.) *O miłości ojczyzny* Jadwigi Zamoyskiej z 1899 r. czy publikację jej wspomnień. Szczególnie ta ostatnia pozycja (wydana w 2013 i 2014 r.) ma niezwykłą wartość historyczną⁴⁶.

Trudno przecenić, z merytorycznego punktu widzenia, opracowania prof. Magdaleny Biniś-Szkopek, bardzo aktywnej w popularyzacji osób związanych z Zamkiem i Biblioteką Kórnicką. (W działaniach tych znajduje środowiskowe wsparcie

⁴⁵ Adam Biernacki, *Władysław Zamoyski – pan na Kórniku, o którym Górale mówili: dziwny hrabia. Człowiek petarda, który kazał sadzić drzewa*, „Głos Wielkopolski”, wyd. internetowe z 3.10.2024, <https://gloswielkopolski.pl/wladyslaw-zamoyski-pan-na-korniku-o-ktorym-gorale-mowili-dziwny-hrabia-czlowiek-petarda-ktory-kazal-sadziec-drzewa/ar/c1p2-26841377> (dostęp 1.06.2025).

⁴⁶ Dwa ich tomy zostały przygotowane do druku w opracowaniu Edyty Bądkiewicz-Szymanowskiej i Magdaleny Biniś-Szkopek: J. Zamoyska, *Jadwiga Zamoyska w domu rodzinnym i na emigracji. Wspomnień część I* (Kórnik 2013); J. Zamoyska, *Jadwiga Zamoyska między Londynem a Stambułem. Wspomnień część II* (Kórnik 2014); oraz wydanie drugie zmienione i popr., Kórnik 2023. W międzyczasie ukazały się również dwa teksty autorstwa Marii Zamoyskiej: *Wspomnienia*, oprac. Magdalena Biniś-Szkopek, Igor Kraszewski, Krzysztof Rataj, Kórnik 2017 oraz M. Zamoyska, *Wspomnienia o zamku i tradycjach rodowych hrabiów Działyńskich i Zamoyskich*, oprac. Mikołaj Potocki, PBK 2016, z. 33, s. 201-226.

Stowarzyszenia Teatralnego Legion, które było inicjatorem serii wydawniczej o wielkich postaciach Kórnika⁴⁷.) W pierwszym rządzie wymienić trzeba dobrze zilustrowaną publikację z 2023 r., z wymownym tytułem *Portret kobiety skutecznej. Opowieść o Jadwidze Zamoyskiej*. Dodatkowy rozgłos tej pracy nadała wystawa prezentowana w Sejmie i Senacie RP, a także jej rozbudowana wersja dostępna online na platformie cyfrowej Biblioteki Kórnickiej⁴⁸.

Wspomniane wyżej Stowarzyszenie Teatralne Legion, mające za liderkę Annę Łazukę-Witek, od ponad dwóch dziesięcioleci stara się łączyć ekspresję artystyczną z kultywowaniem pamięci o minionych czasach i postaciach. Z natury rzeczy uprzywilejowane miejsce w ich działaniach miały dokonania Jadwigi i Władysława Zamoyskich. Ekspozowanie ich roli znakomicie wpisywało się w statut Stowarzyszenia.

Popularyzując działalność naszych kórnickich bohaterów, należy pamiętać, że okres ich szczególnej aktywności przypadał na czas odradzania się niepodległości Polski, w niezwykle trudnych warunkach, po dziesięcioleciach postępującej germanizacji i rusyfikacji.

Nie wolno też zapominać o postawie życiowej Zamoyskich, opierającej się na dwóch filarach: patriotyzmie i głębokiej, autentycznej religijności. Najlepiej wyrażała to formuła konsekwentnie przypomina przez Jadwigę: „Służyć Bogu, służąc Ojczyźnie, służyć Ojczyźnie, służąc Bogu”. Ten wzorzec postępowania był także bliski generałowi Zamoyskiemu. Propagował go w kręgu rodzinnym i w przestrzeniach społecznych, w których działał. Ścisły związek obu tych podmiotów pozostawił głębokie i niezatarte piętno na drodze życiowej ich syna Władysława, o czym zaświadczaają liczne wypowiedzi współczesnych⁴⁹.

W ostatnich latach na upowszechnienie dokonań Zamoyskich wpływ miało również ustanowienie przez Sejm RP roku 2023 Rokiem Jadwigi Zamoyskiej, a przez

---

⁴⁷ Nieco więcej zob. Anna Łazuka-Witek, *Seria o wielkich postaciach Kórnik*, [w:] M. Biniąś-Szkopek, *Portret kobiety skutecznej. Opowieść o Jadwidze Zamoyskiej*, Kórnik 2023, s. 5-8.

⁴⁸ Wystawa została przygotowana przez pracowników Biblioteki Kórnickiej: Edytę Bątkiewicz-Szymanowską, Magdalenę Biniąś-Szkopek, Małgorzatę Cieliczko, Agatę Łysakowską-Trzoss, Małgorzatę Potocką i Mikołaja Potockiego; opracowanie graficzne Agnieszki Juraszczyk.

⁴⁹ Kwestie te podejmowało wielu autorów, m.in.: Zofia Nowak, *Historia Zakładu Kórnickiego*, cz. I: *Kórnik-Lubowla-Kalwaria 1882-1889*, PBK 2001, z. 25, s. 197; Katarzyna Czachowska, *Wychoowanie i edukacja Władysława Zamoyskiego*, [w:] *Władysław Zamoyski 1853-1924...*, s. 29-30; teźże, *Generałowa...*, s. 300-301; Kazimierz Adamczyk, *Na obczyźnie i w kraju. Nauczanie domowe Władysława Zamoyskiego*, [w:] *Nauczanie domowe dzieci polskich od XVIII do XX wieku. Zbiór studiów*, red. Krzysztof Jakubiak, Adam Winiarz, Bydgoszcz 2004, s. 212 i n.; Jerzy M. Roszkowski, *Życie Władysława hr. Zamoyskiego – jako służba dla sprawy publicznej*, [w:] *Władysław hr. Zamoyski (1853-1924) i jego bliscy...*, s. 36; Krzysztof Rataj, *Wpływ domu rodzinnego Władysława hr. Zamoyskiego...*, s. 139-140.

Senat roku 2024 – Rokiem Władysława. Bez wątpienia przyczyniło się do tego ich przywiązanie do religii rzymskokatolickiej oraz sprawa beatyfikacji Generałowej.

Po raz pierwszy o wyniesieniu na ołtarze Jadwigi Zamoyskiej mówiono już w latach 30. XX w., głównie w środowiskach katolickich. Za zgodą kurii arcybiskupiej w Poznaniu rozprowadzano wówczas obrazki z jej wizerunkiem i modlitwą za wstawiennictwem Generałowej. Duże zaangażowanie w propagowanie jej dokonań w okresie międzywojennym oraz krótko po zakończeniu II wojny wykazało Stowarzyszenie Matki Bożej Dobrej Rady w Kuźnicach oraz osoby z nim powiązane. Po raz kolejny Zamoyska została wymieniona wśród polskich kandydatów do chwały ołtarzy w 1987 r. Jednak ani wówczas, ani kilkanaście lat później problem ten nie został rozwiązany. W 2006 r. „Przewodnik Katolicki” opublikował artykuł *Zapomniana służebnica Boża*, w którym pisano, że Jadwiga pozostaje osobą nie do końca poznaną i docenianą, choć miała odwagę „podejmować wielkie dzieła na przekór wszelkim przeciwnościom”. Ostatecznie wysiłki czynione przez różne środowiska i osoby prywatne spowodowały, że Kuria Metropolitalna w Poznaniu 27 listopada 2012 r. oficjalnie ogłosiła wszczęcie procesu beatyfikacyjnego Jadwigi Zamoyskiej. Od tego czasu przysługuje jej tytuł służebnicy Bożej⁵⁰.

Jakkolwiek by to nie brzmiało, to jednak z powodzeniem można przyjąć założenie, że Generałowa zawsze przecierała drogi życiowe synowi, którego urodziła w 22. roku życia i z którym pozostawała w nadzwyczajnie bliskich i serdecznych stosunkach do końca życia. Dokonało się ono w listopadzie 1923 r. – niespełna rok przed śmiercią Władysława. Okoliczności te, poprzedzające akt darowizny całego majątku na rzecz Fundacji Zakłady Kórnickie, stanowiły naturalną kłamrę spinającą ich życie i dzieło. Bo też nie można mówić o Władysławie Zamoyskim, zapominając o Jadwidze, ale także byłoby niestosownie mówić o Jadwidze z pominięciem Władysława, który pozostawał dla niej oparciem w czasie trwającego ponad pół wieku wdowieństwa.

Istotnym elementem obchodów Roku Władysława Zamoyskiego było ukazanie się książki prof. prof. Magdaleny Biniaś-Szkopek i Piotra Okulewicza pt. *„Polski władca”: z Paryża przez Sydney i Kórnik do Zakopanego z Władysławem Zamoyskim*. Jej promocja odbyła się w listopadzie 2024 r. Publikację cechuje wysoka wartość merytoryczna, weryfikowana w materiale źródłowym i opracowaniach

---

⁵⁰ Błażej Tobolski, „Zapomniana służebnica Boża”, „Przewodni Katolicki” 2006, nr 32, https://pl.wikipedia.org/wiki/Jadwiga_Zamoyska (dostęp 3.11.2024); Zbigniew Babicki i in., *Jadwiga z Działyńskich Zamoyska (1831-1923) – działaczka społeczno-religijna*, Kraków 2023.

naukowych. Pod tym względem kroczy ona śladem wspomianej już wyżej opowieści o Jadwidze Zamoyskiej, scharakteryzowanej jako „kobieta skuteczna”. Obie publikacje ukazują niezwykle ofiarne życie hrabiego i Generałowej, przepojone wiarą w Boga i człowieka. Wydawnictwa, mające silny walor popularyzatorski, ukazały się w dobrej szacie graficznej.

Wśród kwestii szczegółowych podniesionych przez W. Molika zwraca uwagę stanowczo wyrażony postulat opracowania wątku dotyczącego podróży Władysława Zamoyskiego z delegacją francuską do Australii, bowiem jest

to nadal w dużym stopniu tajemnicza historia. Jego przyszły biograf powinien zbadać skład francuskiej komisji oraz ustalić: czy na pewno był delegatem rządowym, jakie powierzono mu zadania i jak się z nich wywiązał (...) spotykał się z wieloma osobistościami oraz podróżował po Nowej Południowej Walii, Nowej Kaledonii i Tasmanii, poznawał tamtejszy przemysł i górnictwo, odwiedzał osady poszukiwaczy złota, przyglądał się maszynom do rozdrabniania minerałów, interesował się australijskim kolejnictwem i szkolnictwem⁵¹.

Nihil novi! Przynajmniej część zagadnień tutaj wyeksponowanych poruszył Mikołaj Potocki⁵², a także, chociaż bardziej zwięźle, Agata Łysakowska-Trzoss, o czym było już wyżej. Z trudem łączę tę kwestię z postulatem „wnikliwszego niż dotąd zbadania (...) jak wyzwała się podczas jej trwania z traumy spowodowanej kolejnymi czterema porażkami na egzaminach do paryskiej École Polytechnique”⁵³. Cel ten można będzie osiągnąć, zdaniem W. Molika, przez przebadanie prasy francuskiej i australijskiej, a nawet akt komisji rządowej udającej się do Australii. Zachodzę w głowę, jakie informacje, ważne dla biografii hr. Władysława, można będzie uzyskać dzięki tej kwerendzie, jeśli w ogóle żmudne i na ogół czasochłonne śledzenie prasy francuskiej i australijskiej przyniesie jakikolwiek efekt, na szczęście tylko dwóch roczników, a nie trzech⁵⁴. Należy przy tym pamiętać, jaki był rzeczywisty status młodego, 26-letniego wówczas hrabiego, generalnie niefunkcjonującego we francuskim życiu publicznym, o obco brzmiącym nazwisku, w składzie tamtejszej delegacji. Osobną kwestią pozostaje pytanie o faktyczną rolę Władysława w przygotowaniach do wystawy. Przy tej okazji warto odnieść się do różnie podawanych w opracowaniach dat rozpoczęcia i zakończenia wyprawy do Australii.

⁵¹ Witold Molik, *O potrzebie...*, s. 18.

⁵² Mikołaj Potocki, *Władysława hr. Zamoyskiego...*, s. 86-101.

⁵³ Witold Molik, *O potrzebie...*, s. 18.

⁵⁴ Owe trzy lata zamorskich peregrynacji hr. Władysława pojawiają się w niektórych opracowaniach. Wspominana wyżej Agata Łysakowska-Trzoss pisze z kolei o podróży trwającej 16 miesięcy.

Potwierdzone źródłowo ramy czasowe podróży to: 15 maja 1879 Tulon – 15 sierpnia 1881 Amsterdam.

Zastanawia mnie również dość stanowczo sformułowane przez mojego adwersarza zalecenie, by w przyszłej biografii przybliżyć starania Zamoyskiego dostania się na studia w paryskiej École Polytechnique. Czegóż nowego możemy dowiedzieć się o młodym hrabim (lub bardzo aktywnie kibicującej mu matce), poza być może odnalezieniem jego nazwiska w aktach odpowiedniego ministerstwa lub uczelni (a i to z dużym znakiem zapytania)? Chcę być w tym przypadku osobą praktyczną, która ma świadomość, że jedynie zupełnie nadzwyczajne sytuacje znajdują trwałe miejsce w dokumentacji dotyczącej procedury przyjmowania na wyższe uczelnie. Pod tym względem sytuacja do dzisiaj nie uległa większym zmianom⁵⁵.

Raczej jako ciekawostkę (zarazem podważającą bezgraniczną wiarę w sztuczną inteligencję) można podać, że na zadane w internecie pytanie „Władysław Zamoyski – studia w Paryżu” otrzymujemy odpowiedź twierdzącą: „Władysław Zamoyski kształcił się w prestiżowej uczelni École Polytechnique, która była jednym z najlepszych instytutów technicznych we Francji. Zamoyski wychowany we Francji, odebrał tam gruntowne wykształcenie inżynierskie i wojskowe. Wybór ten świadczył o wysokim poziomie intelektualnym i zainteresowaniach naukami ścisłymi. Pobyt we Francji miał istotny wpływ na jego światopogląd i działalność publiczną, kształtowaną w duchu europejskiego postępu, a jednocześnie głębokiego związku z Polską. Studia miały duży wpływ na jego późniejszą działalność jako patrioty, działacza społecznego i zarządcę dóbr”. Tyle i aż tyle, ale też nie wszystko zgodne ze stanem faktycznym!

Należę do grupy osób, które przywiązują dużą wagę do informacji pozyskiwanych z prasy. Jestem zarazem bardzo ostrożny w bałwochwalczej wierze, że odwzorowuje ona w pełni sytuacje adekwatne do stanu faktycznego. Dotyczy to zwłaszcza doniesień o aktywności osób, którym zależy (zależało) na popularyzowaniu określonych treści w przestrzeni publicznej. W swojej pracy przez wiele lat badałem praktyki, stosowane przez rządy lub grupy nacisku, wpływania na poglądy i zachowania różnych społeczności. Odnosiło się to często również do

---

⁵⁵ Na potwierdzenie tych słów dodam, że żadnego śladu nie odnalazłem w sprawie mojego niefortunnego startu na studia prawnicze w 1959 r., kiedy to Komisja Egzaminacyjna powierzyła jej przewodniczącemu rozmowę „w cztery oczy” z grupą osób, co do których istniały jakieś merytoryczne wątpliwości. Postawiony przed obliczem przewodniczącego (notabene wybitnego logika z Wydziału Prawa), zostałem przez niego „rozjechany” z powodu pochopnej odpowiedzi na pytanie, w której użyłem określenia „bezsprzecznie”. Żadne akta – i słusznie – nie odnotowują tej ani podobnych sytuacji.

pojedynczych osób, które starano się przedstawić w określony sposób, nie zawsze zgodny z rzeczywistością. W tym kontekście zadumy wymaga opinia Heleny Olszewskiej, studentki Sorbony i rezydentki w apartamentach Zamoyskich w Paryżu w latach wojny. Odnotowała ona dużą aktywność hr. Władysława w kontaktach zewnętrznych, zwłaszcza z tamtejszym klerem, którego starał się zainteresować losem Polski, z nadzieją, że w kościołach Paryża i prowincji będą odprawiane nabożeństwa w intencji odrodzenia się państwa polskiego. Te tzw. konferencje bardzo angażowały Zamoyskiego. Przygotowywał się do tych spotkań i z „każdym po kilka razy miewał długie rozprawy, by ich zapoznać z historią Polski i tragedią rozbiorów (...) To samo podejmował z profesorami i dziennikarzami, których zwerbował czy to do pisania w dziennikach, czy do urządzania odczytów w salach bądź to uniwersytetu bądź innych instytucji publicznych Paryża”⁵⁶.

Z pewnym zakłopotaniem podejmując wątek zamążpójścia Jadwigi. W lutym 1852 r. starszy o 28 lat generał Władysław Zamoyski oświadczył się 21-letniej siostrzenicy. Jadwiga początkowo była zdecydowana zrezygnować z małżeństwa. Ostatecznie, z miesięczną zwłoką, targana licznymi wątpliwościami, odpowiedziała: tak. Jakkolwiek kwestia ta nie bywa eksponowana, to jednak nie mogę oprzeć się wrażeniu, że wątpliwości te towarzyszyły jej przez całe życie⁵⁷.

Jak twierdzą niektórzy znawcy życia Jadwigi, miała być ona pięć razy w ciąży. Wiadomo, że poroniła we wrześniu 1867 r.⁵⁸ Niewyobrażalną traumę przeżyła z powodu śmierci Marysi, ledwie rocznej córeczki, zmarłej niespodziewanie po krótkiej chorobie 22 listopada 1858 r. Jej odejście mocno wpłynęło na pogłębienie wiary Generałowej. Dnia 18 maja 1874 r. została dotkliwie ugodzona przez śmierć niespełna 19-letniego syna Witolda. Przyszłemu biografowi nieobca powinna być próba zrozumienia tych tragicznych dla rodziców wydarzeń, nawet uwzględniając ówczesną wysoką śmiertelność, zwłaszcza niemowlaków. Momenty te nie mogą być separowane od głębokiej wiary Zamoyskiej i godzenia się z Jego wolą, co wyrażało się w powtarzanych przez nią zwrotach „Bóg tak chciał” czy „taka jest Twoja wola, Panie”.

Wyobraźnia podsuwa jednak pytania o genetyczne źródła tych dramatów. Wyjątkowo silna wiara Jadwigi i płynąca z niej duchowość nakazują uwzględnienie

⁵⁶ Zob. Helena Olszewska, *Życiorys Władysława hr. Zamoyskiego* (fragment), BK 7577, k. 16; o autorce zob. Stanisława Jasińska, *Śp. Helena Olszewska*, PBK 1939-1946, z. 3, s. 331-332.

⁵⁷ Swoistą zachętą, mającą ułatwić Jadwidze powzięcie decyzji o zamążpójściu, była darowizna położonych koło Kórnika posiadłości: Babin, Trzebaw i Jarosławiec.

⁵⁸ Katarzyna Czachowska, *Generałowa...*, s. 227.

także pojęcia kary za kazirodztwo. Zjawisko to, obecne w dziejach cywilizacji od „zawsze”, było w kościele katolickim (prawie kanonicznym) traktowane jednoznacznie jako grzech. Taką linię prezentowali zasadniczo papieże, którzy zabraniali małżeństw między krewnymi. Obchodzenie tego zakazu było powszechnie uważane za ciężki grzech. Jadwiga z Działyńskich oraz gen. Władysław Zamoyski (czyli relacja: siostrzenica–wujek) należeli do elitarnej grupy wiernych, którym papież Pius IX udzielił dyspensy. Generał uzyskał ją stosunkowo szybko, po dwóch miesiącach starań, 30 kwietnia 1852 r.⁵⁹ Choć jest to fakt znany, nadal niewiele wiemy o szczegółach towarzyszącym tym zabiegom. *Pro domo sua* ciekawiło mnie, jakie wymagania (także finansowe) wypadało wypełnić, i to na różnych szczeblach hierarchicznej drabiny kościelnej, aby taką dyspensę uzyskać. Próbowałem odnaleźć dokumenty w archiwum Biblioteki Kórnickiej, niestety śladów dotyczących tej bardzo osobistej sprawy nie znalazłem. Niespecjalnie dziwiłem się niemożliwości dotarcia do stosownych akt w Rzymie, nie bez kozery noszących nazwę *Archivio Segreto Vaticano*. Nie pomogło nawet powoływanie się na obecność Polaka na tronie papieskim czy też moje publikacje dotyczące relacji polsko-włoskich oraz perturbacji polsko-watykańskich w czasach plebiscytowych na Górnym Śląsku. Ostatecznie, po latach, dzięki dociekliwości Krzysztofa Rataja mogłem powrócić do tej sprawy. Zwrócił mi on uwagę na list gen. Zamoyskiego pisany z Rzymu w 1852 r. do Tytusa Działyńskiego. Generał porusza w nim sprawy proceduralne związane z kwestią uzyskania dyspensy na małżeństwo z siostrzenicą. Pismo przybliży też nieco atmosferę między przyszłym zięciem a teściem, starszym o ledwie 9 lat. Choć sedno dociekań dotyczących „buchalterii” tych starań nie zostało wyjaśnione, list jest ciekawy i zasługuje na umieszczenie w aneksie.

Rozwiązanie tych drobnych, z dziejowej perspektywy, spraw (choć już niekoniecznie dla osobistych losów Jadwigi i jej dzieci, skutecznie uchylających się od małżeństwa) nie może wpływać w jakimkolwiek stopniu na generalną ocenę ich społecznych dokonań, słusznie zaliczanych do nietuzinkowych i wielkich.

Niespodziewanie, za sprawą artykułu W. Molika, pierwotny tekst referatu przygotowanego na konferencję znacznie się rozrósł. Wywołane przez niego problemy, jak również sformułowane postulaty badawcze stanowią godny uwagi wkład w budowę biografii Władysława Zamoyskiego – biografii na miarę patriotycznych dokonań hrabiego, i to głównie w warunkach braku państwowości polskiej.

---

⁵⁹ Tamże, s. 84.

ANEKS

List gen. Władysława Zamoyskiego do Tytusa Działyńskiego⁶⁰

Paryż, 11/3 [18]52

[k. 81r.] Stokrotne dzięki za dwa listy Twoje, a tysięczne za list Jadzi drogiej i kochanej, który Tobie winienem w największej części zapewne! Dziękuję za wszystko, co te listy zawierają. Spieszę odpowiedzieć na każdy punkt w nich dotknięty:

Widziałem tu Nuncjusza, a za jego radą byłem w biurze Arc.Bpa. Otrzymałem potwierdzenie pewności, że dyspensy takie bywają bez wielkich trudności wydawane. Cała rzecz zależy na wystawieniu powodów, dla których obie strony dopraszają się tego wyjątku. Wyliczono mi różne względy zwyczajnie przemawiające – względy po większej części oparte na widokach majątkowych lub w ogólności z wyrachowania czerpanych. Przyznano jednak, że i wzajemna ku sobie skłonność stron obu, jeżeli mocna i stanowcza, bywa dla Kościoła po [k. 81v.] wodem dostatecznym. Mniemam przeto, że jeżeli moja droga Jadzia przystanie na podobne oświadczenie, ja z siebie śmiało przysiąc mogę, że nie względ inny, tylko upodobanie do niej i pociąg jakby mimowolny, acz utwierdzany coraz przez bliższe jej poznanie i ocenianie, jest powodem pragnienia mego. Forma przepisana jest następująca:

Prośbę o dyspensę zanoszą się do Biskupa Diecezji, do której należy Panna. Biskup ten prośby stron obu przesyła do Rzymu i robi przedstawienie na poparcie rzeczy. Prośby powinny być starannie wyargumentowane z uznaniem solennem ważności i świętości kanonicznej ustawy – a dołączeniem dowodów do zrobienia w niej wyjątku. Pomocne są oświadczenia przywiązania stron obu do wiary i do Kościoła, i ich chęci służenia sprawie Kościoła w każdej sposobności.

Kiedy wasz Arc.Bp. skłoni się do przedstawienia rzeczy O[jcu] Ś[więtemu], może go skłonisz do powiedzenia, żeś Ty budował kościoły, a że ja [k. 82r.], między innymi dowodami wierności mojej, miałem udział przeważny w zastawieniu około tysiąca rodaków zagrożonych w wierze, kiedy z jednej strony groził im Sybir, a z drugiej na ratunek zapraszano ich do Islamizmu. Gdy czas przyjdzie do tego,

⁶⁰ List pochodzi z kolekcji „Kopie listów gen. Władysława Zamoyskiego do żony Jadwigi Zamoyskiej i rodziny”, BK 7586, k. 81r.-83v. Na list ten powołała się wcześniej Katarzyna Czachowska, *Generalowa...*, s. 84.

tj. skoro mój Ojciec da swoje przyzwolenie, a spodziewam się go wkrótce – pošlę Ci moją do O[jca] Ś[więtego] prośbę, żeby ją Arc.Bp. przesłał z waszą, a mianowicie Jadziową.

Jej w tym położeniu robi ją głównym arbitrem. Jej to głównie bronić prawo kanonicznej jest przeznaczone, gdyby jej zagrażał przymus jaki, gdyby nie miała rzetelnej i zupełnej skłonności do tego. Więc przyszłość naszą jej zeznanie rozstrzygnie.

Czy ona potrafi powiedzieć, że pragnie tego związku dla Siebie? To warunek stanowczy. Biedna, kochana Jadzia! Czy potrafi? Już bym wątpić nie powinien, a przecież czuję, że choć już ją kocham całym [k. 82v.] sercem, będę ją kochał jeszcze silniej i zupełnie, gdy zrobi to oświadczenie.

Co do zjechania się naszego, sądzę, że mi łatwiej będzie otrzymać pozwolenie zjechania na krótko do Was – gdy już podanie nasze pójdzie do Rzymu – niż do Drezn, z wszystkich miejsc najściślej przez rosy[jskiego] pošła w kurateli trzymanego. Jeżeli nie puszczą do Was, to zapraszam do Bawarii – albo nad Ren. Skoro odbiorę list i zezwolenie Ojca, zaraz napiszę do Króla Pr[us] na ręce Radziwiłła, żeby mi pozwolił was odwiedzić.

Co do Babina. Wszystko chwałę, za wszystko dziękuję. P[anu] Stasińskiemu szczególnie dziękuję za tyle usiłowania. Pieniądze leżą u Malletów, gotowe. Więc można ruszyć i zaraz, jeżeliby się za nie, jak od zadatku policzyło 5% do 1 lipca. Bo tu choć gotowe procentują. Zdaje się, że lepiej kupić przyległy Jarosł[awiec] [k. 83r.] jak szukać w innym powiecie.

Ja nie dbam o posiadanie na moje imię. Wolę na imię Jadzi. Nawet by mi było przyjemnie tym darem ją witać.

Podobny wzgląd każe mi miłą bardzo pamięć zachowywać dla Trzebawia, bo tam się ośmieliłem myśleć, że byś mi Córki Twej ulubionej nie odmówił. Ale cokolwiek w tym względzie zrobisz będzie dobre. – Ja, niestety, nie mogę myśleć o mieszkaniu nad waszymi ślicznymi Jeziorami!

Kończąc, muszę Ci raz jeszcze podziękować za tyle okazanej mi dobroci, za pamięć nieprzerwaną mimo tak ciężkiej i męczącej słabości, za te listy obszerne i pocieszające, kiedy mnie dręczyła niepewność, nade wszystko za darowanie mi tej kochanej Jadzi i rozpędzenie jej pocziwych i szanownych, ale mnie zabijających skrupułów. Oby Ci Bóg wrócił prędko zdrowie i zachował nam Ciebie, [k. 83v.] tak abyś nie żałował nigdy, żeś utracił, a mnie odstąpił naszą drogą a najmiłszą Jadzię. Wierzaj, że stając się Twoim Synem, przyjaźń dawną i szczerą szacunek i świeżą wdzięczność pogodzę z najrzewniejszym i najczulszym przywiązaniem.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

Materiały rękopiśmienne ze zbiorów PAN Biblioteki Kórnickiej

BK 1627, Zapiski gen. Władysława Zamoyskiego z lat 1853-1858 i Marii Zamoyskiej z 1919.

BK 7562, Akta dot. starań o zezwolenie władz pruskich na pobyt Władysława Zamoyskiego w Poznańskim. Korespondencja urzędowa i prywatna.

BK 7577, Życiorys Władysława Zamoyskiego fund. Fragment.

BK 7586, Kopie listów gen. Władysława Zamoyskiego do żony Jadwigi Zamoyskiej i rodziny.

BK 7602, Listy Władysława Zamoyskiego (syna) do rodziny.

BK 8565, Akta dot. ustawy o Fundacji „Zakłady Kórnickie” i interpretacji tejże.

Źródła publikowane

Bieńkowski Władysław, *Spór o Morskie Oko. Wspomnienia*, oprac. Mirosław Kwieciński, Kórnik-Zakopane 2002.

Gawrońska Helena z Lubomirskich Stanisławowa, *Władysław Zamoyski. Zakopane – Morskie Oko*, oprac., posł. i indeks osób Zofia Nowak, Kórnik-Zakopane 2003.

Płygawko Danuta, *Listy Józefa Hieronima Retingera do Władysława hr. Zamoyskiego (1913-1914) ze zbiorów Biblioteki Kórnickiej*, [w:] *Władysław hr. Zamoyski (1853-1924) i jego bliscy. Działalność w kraju i za granicą*, red. Jerzy M. Roszkowski, Zakopane 2015, s. 175-194.

Płygawko Danuta, *Listy Władysława hr. Zamoyskiego do Kazimierza Woźnickiego (1908-1923) ze zbiorów Biblioteki Polskiej w Paryżu*, „Scripta Minora” 1996, nr 1, s. 281-300.

Ustawa z dnia 30 lipca 1925 r. o Zakładach Kórnickich, Dz. U. nr 86, poz. 592.

Zamoyska Jadwiga, *Jadwiga Zamoyska w domu rodzinnym i na emigracji. Wspomnień część I*, red. Edyta Bątkiewicz, Magdalena Biniaś-Szkopek, Kórnik 2013.

Zamoyska Jadwiga, *Jadwiga Zamoyska między Londynem a Stambułem. Wspomnień część II*, red. Edyta Bątkiewicz-Szymanowska, Magdalena Biniaś-Szkopek, Kórnik 2014.

Zamoyska Jadwiga, *Wspomnienia*, oprac. Edyta Bątkiewicz-Szymanowska, Magdalena Biniaś-Szkopek, Kórnik 2023.

Zamoyska Maria, *Wspomnienia*, oprac. Magdalena Biniaś-Szkopek, Igor Kraszewski, Krzysztof Rataj, [Kórnik] 2017.

Zamoyska Maria, *Wspomnienia o zamku i tradycjach rodowych hrabiów Działyńskich i Zamoyskich*, oprac. Mikołaj Potocki, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 2016, z. 33, s. 209-234.

Opracowania

Adamczyk Kazimierz, *Na obczyźnie i w kraju. Nauczanie domowe Władysława Zamoyskiego*, [w:] *Nauczanie domowe dzieci polskich od XVIII do XX wieku. Zbiór studiów*, red. Krzysztof Jakubiak, Adam Winiarz, Bydgoszcz 2004, s. 212-220.

Adamczyk Kazimierz, *Władysław Zamoyski i Instytut „Czci i Chleba”*, [w:] *Rola książki w integracji ziem polskich w XIX w.*, red. Bogumiła Kosmanowa, Bydgoszcz 2000, s. 125-133.

Bąk Piotr, Skawiński Paweł, Sierpowski Stanisław, *Przedmowa*, [w:] Helena z Lubomirskich Stanisławowa Gawrońska, *Władysław Zamoyski. Zakopane – Morskie Oko*, oprac., posł. i indeks osób Zofia Nowak, Kórnik-Zakopane 2003, s. I-IV.

- Bąk Piotr, Guzik Marcin, *Obraz dóbr zakopiańskich w 1889 r. na podstawie map katastralnych, ksiąg gruntowych i operatu urzędzenia lasu*, [w:] *Działalność Zamoyskich w dobrach zakopiańskich. Materiały z sesji popularyzacyjnej zorganizowanej z okazji 120. rocznicy nabycia dóbr zakopiańskich przez hr. Władysława Zamoyskiego oraz 55. rocznicy powstania Tatrzańskiego Parku Narodowego, Zakopane, 5 czerwca 2009*, red. Anna Liszar, Magdalena Sarkowicz, Zbigniew Ładygin, Zakopane 2010, s. 27-48.
- Bąk Piotr, [Przemówienie], [w:] *Władysław Zamoyski 1853-1924*, red. Stanisław Sierpowski, Kórnik-Zakopane 2003, s. 375-378.
- Bątkiewicz Edyta, *Zakopiańskie lasy Władysława Zamoyskiego*, „*Studia i Materiały Ośrodka Kultury Leśnej*” 2014, R. 13, s. 9-27.
- Bątkiewicz-Szymanowska Edyta, *Hrabia schodzi z pomnika. Opowieść o Tytusie Działyńskim*, Kórnik 2021.
- Bątkiewicz-Szymanowska Edyta, *Materiały do dziejów gospodarki leśnej w majątku kórnickim w czasach Władysława Zamoyskiego (1853-1924) na podstawie zbiorów Biblioteki Kórnickiej PAN*, [w:] *Hrabia Władysław Zamoyski dla dobra rodzimej przyrody*, red. Władysław Chałupka, Dariusz J. Gwiazdowicz, Kórnik 2024, s. 11-24.
- Bątkiewicz-Szymanowska Edyta, *Tytus Działyński (1876-1861)*, Kórnik 2018.
- Bielawa Jerzy, *Zarys działalności Chrześcijańskiego Spółdzielczego Stowarzyszenia Mieszkaniowego Urzędników Państwowych w Zakopanem*, [w:] *Władysław Zamoyski 1853-1924*, red. Stanisław Sierpowski, Kórnik-Zakopane 2003, s. 223-228.
- Biniaś-Szkopek Magdalena, *Portret kobiety skutecznej. Opowieść o Jadwidze Zamoyskiej*, Kórnik 2023.
- Biniaś-Szkopek Magdalena, Okulewicz Piotr, „*Polski władca*” – z Paryża przez Sydney i Kórnik do Zakopanego z Władysławem Zamoyskim, Kórnik 2024.
- Bosacki Zenon, *Władysław Zamoyski. Fundator Kórnika i Zakopanego*, Poznań 1986.
- Bosacki Zenon, *Władysław Zamoyski 1853-1924. Fundator Kórnika i Zakopanego*, wyd. 2 poszerz. i popr., Kórnik 2002.
- Chałupka Władysław, *Kursy dla borowych w Kórniku w dobie zaboru pruskiego i w odrodzonej Rzeczypospolitej*, [w:] *Hrabia Władysław Zamoyski dla dobra rodzimej przyrody*, red. Władysław Chałupka, Dariusz J. Gwiazdowicz, Kórnik 2024, s. 69-88.
- Chałupka Władysław, *Władysław Zamoyski (1953-1924) – fundator placówki naukowej w Kórniku*, [w:] *Biologia i ekologia roślin drzewiastych. Konferencja naukowa połączona z obchodami Jubileuszu 90-lecia Instytutu Dendrologii PAN w Kórniku, Kórnik-Poznań, 9-11 października 2023. Materiały konferencyjne*, red. Dominik Tomaszewski, Andrzej M. Jagodziński, Kórnik-Poznań 2023, s. 47-66.
- Chałupka Władysław, *Władysława Zamoyskiego umiłowanie lasu*, „*Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej*” 2005, z. 27, s. 81-90.
- Chojnowski Andrzej, *Władysław Zamoyski wobec innych nacji*, [w:] *Władysław Zamoyski 1853-1924*, red. Stanisław Sierpowski, Kórnik-Zakopane 2003, s. 79-88.
- Ciechanowski Jan S., *Podwójna gra. Rzeczpospolita Polska wobec hiszpańskiej wojny domowej 1936-1939*, Warszawa 2014.
- Cieliczko Małgorzata, *Rok Władysława Zamoyskiego w PAN Bibliotece Kórnickiej*, „*Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej*” 2024, z. 41, s. 267-274.
- Cisło Grzegorz, *Sprawozdanie z budowy pomnika Władysława Zamoyskiego*, [w:] *Władysław Zamoyski 1853-1924*, red. Stanisław Sierpowski, Kórnik-Zakopane 2003, s. 381-385.

- Czachowska Katarzyna, *Generałowa Jadwiga Zamoyska (1831-1923). Życie i dzieło*, wyd. 1 Poznań 2011, wyd. 2 Poznań 2023.
- Czachowska Katarzyna, *Wychowanie i edukacja Władysława Zamoyskiego*, [w:] *Władysław Zamoyski 1853-1924*, red. Stanisław Sierpowski, Kórnik–Zakopane 2003, s. 29-48.
- Czubiński Antoni, *Powstanie Wielkopolskie 1918-1919. Geneza, charakter, znaczenie*, Poznań 2002.
- Jabłońska Elżbieta, *Ochrona zbiorów Biblioteki Kórnickiej w czasach Władysława Zamoyskiego*, [w:] *Władysław Zamoyski 1853-1924*, red. Stanisław Sierpowski, Kórnik–Zakopane 2003, s. 199-208.
- Jadwiga z Działyńskich Zamoyska (1831-1923). *Działaczka społeczno-religijna*, red. Zbigniew Babicki, Janina Kostkiewicz, Grzegorz Kucharczyk, Bogusław Śliwerski, Kraków 2023.
- Jasińska Stanisława, *Ś.p. Helena Olszewska*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1939-1946, z. 3, s. 331-332.
- Jasiński Tomasz, *Majątek rodu Zamoyskich zaczątkiem Tatrzańskiego i Wielkopolskiego Parku Narodowego*, [w:] *Natura i kultura*, 3, red. Dariusz J. Gwiazdowicz, Poznań 2024, s. 133-147.
- Kaczmarek Łukasz, *Wakacje Władysława Zamoyskiego w podróży przez Południowy Pacyfik – u zarania masowej turystyki*, [w:] *Amerykańska podróż Władysława hr. Zamoyskiego w roku 1881 (Hawaje, Stany Zjednoczone, Kanada)*, red. Waldemar Kuligowski, Poznań 2024, s. 17-48.
- Kalisz Zbigniew, *Fundacja Zakłady Kórnickie na tle Fundacji w 20-leciu międzywojennym*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1983, z. 20, s. 93-112.
- Kalisz Zbigniew, *Fundacja Zakłady Kórnickie w latach 1925-1953*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1979, z. 15, s. 137-202.
- Kalisz Zbigniew, *Fundacja „Zakłady Kórnickie”. Zarys historii*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 2001, z. 25, s. 239-246.
- Kalisz Zbigniew, *Sprawa wydania „The Polish Nation” w świetle korespondencji Wincentego Lutosławskiego z Władysławem Zamoyskim*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1983, z. 20, s. 213-225.
- Kalisz Zbigniew, *Zakład Badania w zamiarach Władysława Zamoyskiego i realiach Fundacji Zakłady Kórnickie*, [w:] *Biologia i ekologia roślin drzewiastych. Konferencja naukowa połączona z obchodami Jubileuszu 80-lecia Instytutu Dendrologii PAN w Kórniku, Kórnik–Poznań 21-23 października 2013. Materiały konferencyjne*, red. Dominik Tomaszewski, Andrzej M. Jagodziński, Kórnik–Poznań 2013, s. 60-63.
- Karolczak Kazimierz, *Władysław Zamoyski: Kórnik – Zakopane w rękopiśmiennej spuściznie rodziny Dzieduszyckich*, [w:] *Władysław Zamoyski 1853-1924*, red. Stanisław Sierpowski, Kórnik–Zakopane 2003, s. 209-222.
- Karolczak Kazimierz, *Związki rodzinne i towarzyskie Zamoyskich*, [w:] *Władysław hr. Zamoyski (1853-1924) i jego bliscy. Działalność w kraju i za granicą*, red. Jerzy M. Roszkowski, Zakopane 2015, s. 15-33.
- Krawiarz Kazimierz, *Lasy Władysława Zamoyskiego i ich zarządcy – nadleśniczowie*, [w:] *Hrabia Władysław Zamoyski dla dobra rodzimej przyrody*, red. Władysław Chałupka, Dariusz J. Gwiazdowicz, Kórnik 2024, s. 55-68.
- Kwieciński Mirosław, *Propinacja w działalności gospodarczej Władysława Zamoyskiego*, [w:] *Władysław Zamoyski 1853-1924*, red. Stanisław Sierpowski, Kórnik–Zakopane 2003, s. 121-179.
- Kwieciński Mirosław, *Trudne początki... Aktywność gospodarcza Władysława Zamoyskiego w pierwszych latach po nabyciu Zakopanego*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 2009, z. 29, s. 121-140.
- Kwieciński Mirosław, *Trudne początki. Aktywność gospodarcza hrabiego Władysława Zamoyskiego w pierwszych latach po nabyciu Zakopanego*, [w:] *Działalność Zamoyskich w dobrach zakupiańskich. Materiały z sesji popularnonaukowej zorganizowanej z okazji 120. rocznicy nabycia dóbr*

- zakopiańskich przez hr. Władysława Zamoyskiego oraz 55. rocznicy powstania Tatrzańskiego Parku Narodowego, Zakopane, 5 czerwca 2009, red. Anna Liscar, Magdalena Sarkowicz, Zbigniew Ladygin, Zakopane 2010, s. 47-72.
- Kwilecki Andrzej, *Ziemiaństwo wielkopolskie. Między wsią a miastem*, Poznań 2001.
- Łapott Jacek, *Egzotyczna kolekcja etnograficzna w zbiorach Biblioteki Kórnickiej*, „Lud” 1977, t. 61, s. 200-226.
- Łazuka-Witek Anna, *Seria o wielkich postaciach Kórnik, [w:] Portret kobiety skutecznej. Opowieść o Jadwidze Zamoyskiej*, red. Magdalena Biniś-Szkopek, Kórnik 2023, s. 5-8.
- Łazuka-Witek Anna, *Władysław hrabia Zamoyski wzorem dla młodych, [w:] „Polski władca” – z Paryża przez Sydney i Kórnik do Zakopanego z Władysławem Zamoyskim*, red. Magdalena Biniś-Szkopek, Piotr Okulewicz, Kórnik 2024, s. 5-10.
- Łuczak Jan, *Władysław Zamoyski w anegdotach*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1993, z. 23, s. 113-125.
- Łuczak Maria, *Władysław hr. Zamoyski (1853-1924)*, [w:] *Władysław Zamoyski 1853-1924*, red. Stanisław Sierpowski, Kórnik-Zakopane 2003 [Kalendarium], s. 241-356.
- Mantyka Mieczysław, *Zasługi Władysława Zamoyskiego dla Zakopanego*, [w:] *Władysław Zamoyski 1853-1924*, red. Stanisław Sierpowski, Kórnik-Zakopane 2003, s. 107-120.
- Matuszewski Jacek, *Ile procesów o Morskie Oko?*, [w:] *Origines, fontes et narrationes – pośród kręgów poznania historycznego. Prace ofiarowane Profesorowi Marcelemu Antoniewiczowi w 65. rocznicę urodzin*, red. Marek Cetwiński, Maciej Janik, Marek E. Nita, Częstochowa 2018, s. 805-813.
- Matuszewski Jacek, *Rola naoczni (wizji lokalnej) w procesie o granicę polsko-węgierską przy Morskim Oku w 120. rocznicę procesu*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 2022, z. 39, s. 81-109.
- Mężyński Andrzej, *Jan Działyński 1829-1880*, Wrocław i in. 1987.
- Mężyński Andrzej, *Jan Działyński 1829-1880. Ostatni z rodu*, Kórnik 2002.
- Mężyński Andrzej, *Ostatni z Działyńskich*, Poznań 1988.
- Molik Witold, *Edward Raczyński 1786-1845*, Poznań 1999.
- Molik Witold, *Jan Działyński jako mecenas nauki i sztuki*, Poznań 1974.
- Molik Witold, *O potrzebie naukowej biografii Władysława Zamoyskiego (1853-1942)*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 2023, z. 40, s. 9-34.
- Molik Witold, *Rozrzutność i oszczędność ziemiaństwa polskiego w zaborze pruskim w XIX i na początku XX wieku*, [w:] *Rozrzutność i skąpstwo w tradycji kulturowej i rzeczywistości*, red. Janusz Tazbir, Andrzej K. Banach, Kraków 2005, s. 133-155.
- Molik Witold, *Życie codzienne ziemiaństwa w Wielkopolsce w XIX i na początku XX wieku. Kultura materialna*, Poznań 1999.
- Nowak Zofia, *Historia Zakładu Kórnickiego*, cz. I: *Kórnik-Lubowla-Kalwaria Zebrzydowska 1882-1889*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 2001, z. 25, s. 197-226.
- Nowak Zofia, *Historia Zakładu Kórnickiego*, cz. II: *Zakopane-Kuźnice, wrzesień 1889 – lipiec 1914*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 2003, z. 26, s. 31-80.
- Nowak Zofia, *Przejęcie dóbr kórnickich przez Władysława Zamoyskiego w spadku po Janie Działyńskim*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1978, z. 14, s. 121-143.
- Nowak Zofia, *Władysław Zamoyski a spór o Morskie Oko w latach 1889-1909*, Kraków 1992.
- Nowak Zofia, *Władysław Zamoyski i spór o Morskie Oko w latach 1890-1909*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1986, z. 21, s. 43-136.

- Nowakowska-Wolak Agata, *Koncepcja rewitalizacji zabytkowego zespołu dworsko-przemysłowego w Kuźnicach*, cz. 2, [w:] *Władysław Zamoyski 1853-1924*, red. Stanisław Sierpowski, Kórnik–Zakopane 2003, s. 231-237.
- Oleksyn Jacek, *Historia i misja Instytutu Dendrologii PAN w Kórniku – wypełnienie testamentu Władysława Zamoyskiego*, [w:] *Biologia i ekologia roślin drzewiastych. Konferencja naukowa połączona z obchodami Jubileuszu 80-lecia Instytutu Dendrologii PAN w Kórniku, Kórnik–Poznań 21-23 października 2013. Materiały konferencyjne*, red. Dominik Tomaszewski, Andrzej M. Jagodziński, Kórnik–Poznań 2013, s. 23-59.
- Paszkowski Lech, *Polacy w Australii i Oceanii 1790-1940*, Londyn 1962.
- Paszkowski Lech, *Polacy w Australii i Oceanii 1790-1940*, Toruń–Melbourne 2008.
- Polscy kandydaci do chwały ołtarzy*, oprac. Jerzy Mrówczyński, Wrocław 1987.
- Potocki Mikołaj, *Szkielet kobiety ze zbiorów etnograficznych Władysława Zamoyskiego*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 2001, z. 25, s. 333-341.
- Potocki Mikołaj, *Władysława hr. Zamoyskiego podróż do Australii*, „Kronika Miasta Poznania” 2010, nr 3, s. 86-101.
- Potocki Stanisław K., *Klaudyna z Działyńskich Potocka 1801-1836 – Celestyna z Zamoyskich Działyńska 1804-1883*, Poznań 1987.
- Potocki Stanisław K., *Miejsce Biblioteki w koncepcji Fundacji Kórnickiej*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1978, z. 14, s. 145-161.
- Potocki Stanisław K., *Władysław Zamoyski*, [w:] *Wielkopolski słownik biograficzny*, red. Antoni Gąsiorowski, Jerzy Topolski, Warszawa–Poznań 1981, s. 863.
- Powstanie Wielkopolskie 1918-1919. Katalog źródeł i materiałów*, red. Stanisław Sierpowski, Poznań 2003.
- Przemówienie Ryszarda Kaczorowskiego, b. prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w czasie uroczystości odsłonięcia pomnika Władysława hr. Zamoyskiego w Zakopanem w dniu 11 listopada 2003 roku*, [w:] *Władysław Zamoyski 1853-1924*, red. Stanisław Sierpowski, Kórnik–Zakopane 2003, s. 369-370.
- Rataj Krzysztof, *Władysław Zamoyski – kalendarium*, [w:] „Polski władac” – z Paryża przez Sydney i Kórnik do Zakopanego z Władysławem Zamoyskim, red. Magdalena Biniś-Szkopek, Piotr Okulewicz, Kórnik 2024, s. 143-175.
- Rataj Krzysztof, *Wpływ domu rodzinnego Władysława hr. Zamoyskiego (1853-1924) na jego postawę moralną i działalność publiczną*, „Rocznik Leszczyński” 2021, R. 21, s. 139-154.
- Roszkowski Jerzy M., *Ochrona przyrody w polskiej części Tatr*, „Prace Pienińskie” 2020, t. 30, s. 175-184.
- Roszkowski Jerzy M., *Spór o Morskie Oko na tle kształtowania się granicy w Tatrach*, [w:] *Władysław Zamoyski 1853-1924*, red. Stanisław Sierpowski, Kórnik–Zakopane 2003, s. 55-77.
- Roszkowski Jerzy M., *Walka o Morskie Oko w Tatrach (1811-1909)*, Kórnik 2018.
- Roszkowski Jerzy M., *Wkład Towarzystwa Tatrzańskiego oraz hr. Władysława Zamoyskiego w ochronę Tatr i rozwój Zakopanego (1873-1924)*, „Pamiętnik Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego” 2004, t. 12, s. 55-77.
- Roszkowski Jerzy M., *Władysław hr. Zamoyski – dobroczyńca Zakopanego*, Zakopane 2003.
- Roszkowski Jerzy M., *Wstęp*, [w:] *Władysław hr. Zamoyski (1853-1924) i jego bliscy. Działalność w kraju i za granicą*, red. Jerzy M. Roszkowski, Zakopane 2015, s. 7-12.

- Roszkowski Jerzy M., *Życie Władysława hr. Zamoyskiego jako służba dla sprawy publicznej*, [w:] *Władysław hr. Zamoyski (1853-1924) i jego bliscy. Działalność w kraju i za granicą*, red. Jerzy M. Roszkowski, Zakopane 2015, s. 35-69.
- Sebesta Antonina, *Etyka i ethos „ludzi gór”*, Zakopane 2014.
- Sebesta Antonina, *Kłopot z wartościami. Szkice z etyki życia społecznego*, Kraków 2015.
- Sierpowski Stanisław, *Jerzy Wisłocki – prawnik, historyk, archiwista, wydawca, bibliotekarz, działacz społeczny*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 2001, z. 25, s. 5-15.
- Sierpowski Stanisław, *Liga Narodów w latach kryzysu 1929-1946*, t. 1, Poznań 2023, t. 2, Poznań 2025.
- Sierpowski Stanisław, *O Powstaniu Wielkopolskim w jego setną rocznicę. Aspekty międzynarodowe, regionalne i lokalne*, Poznań 2019.
- Sierpowski Stanisław, *Stan badań nad biografią Władysława Zamoyskiego*, [w:] *Władysław Zamoyski 1853-1924*, red. Stanisław Sierpowski, Kórnik–Zakopane 2003, s. 13-27.
- Sierpowski Stanisław, *Wizyta Józefa Piłsudskiego w kórnickim zamku w 1921 r.*, [w:] *Dzieje polityczne, kultura, biografistyka. Studia z historii XIX i XX wieku*, red. Lech Trzeciakowski, Przemysław Matusik, Poznań 2002, s. 191-199.
- Sierpowski Stanisław, *Władysław Zamoyski w Paryżu w latach I wojny światowej*, [w:] *Władysław Zamoyski 1853-1924*, red. Stanisław Sierpowski, Kórnik–Zakopane 2003, s. 181-198.
- Skawiński Paweł, *Koncepcja rewitalizacji zespołu dworsko-przemysłowego w Kuźnicach*, cz. 1, [w:] *Władysław Zamoyski 1853-1924*, red. Stanisław Sierpowski, Kórnik–Zakopane 2003, s. 229-230.
- Słowiński Lech, *Tytus Działyński 1796-1861*, Poznań 1984.
- Sobalak Tomasz, *Gospodarka łowiecka w dobrach hr. Władysława Zamoyskiego*, [w:] *Hrabia Władysław Zamoyski dla dobra rodzimej przyrody*, red. Władysław Chałupka, Dariusz J. Gwiazdowicz, Kórnik 2024, s. 44-54.
- Tański Paweł, *Spotkania Władysława Zamoyskiego z polskimi emigrantami w USA późną wiosną i latem roku 1881*, [w:] *Amerykańska podróż Władysława hr. Zamoyskiego w roku 1881 (Hawaje, Stany Zjednoczone, Kanada)*, red. Waldemar Kuligowski, Poznań 2024, s. 69-92.
- Tobolski Błażej, *Zapomniana służebnica Boża*, „Przewodnik Katolicki” 2006, nr 32.
- W tym szaleństwie jest metoda. Niezwykłe dzieło Władysława Zamoyskiego*, red. Małgorzata Cieliczko, Kórnik 2024.
- Warchałowski Marcin, *Rola hrabiego Władysława Zamoyskiego w poznawaniu oraz ochronie przyrody w Tatrach*, [w:] *Hrabia Władysław Zamoyski dla dobra rodzimej przyrody*, red. Władysław Chałupka, Dariusz J. Gwiazdowicz, Kórnik 2024, s. 25-42.
- Wisłocki Jerzy, *Losy Fundacji „Zakłady Kórnickie”*, [w:] *Władysław Zamoyski 1853-1924*, red. Stanisław Sierpowski, Kórnik–Zakopane 2003, s. 371-374.
- Wielkopole XIX wieku*, red. Witold Jakóbczyk, t. 1, Poznań 1966, t. 2, Poznań 1969.
- Wielkopole XX wieku*, red. Andrzej Gulczyński, Poznań 2001.
- Władysław Zamoyski 1853-1924. Życie i dzieło*, red. Jerzy Fogel, Poznań 1988.
- Wybitni wielkopole XIX wieku*, red. Witold Jakóbczyk, Poznań 1959.
- Wysocka Barbara, *Obrońca polskiej ziemi w Poznańskim*, [w:] *Władysław Zamoyski 1853-1924*, red. Stanisław Sierpowski, Kórnik–Zakopane 2003, s. 49-53.
- Zamek w Kórniku. Przewodnik*, tekst Barbara Dolczewska, sł. wstępne Stanisław Sierpowski, zdj. Romuald M. Sołdek i in., Wrocław 2002.

Zamoyska Jadwiga, *O miłości ojczyzny*, Poznań 1899.

Zamoyska Jadwiga, *O miłości ojczyzny*, postł. Mariusz Sztaba, Lublin 2021.

Ząbel Władysław, *Słowo duszpasterskie kapelana Związku Podhalań, wygłoszone w kościele Najświętszej Rodziny w Zakopanem 11 listopada 2003 r.*, [w:] *Władysław Zamoyski 1853-1924*, red. Stanisław Sierpowski, Kórnik-Zakopane 2003, s. 379-380.

Z dziejów Kórnik i Bnina. Studia i materiały, red. Jerzy Fogel, t. 1, Poznań 2007, t. 2, Poznań 2008.

Materiały udostępnione w internecie

Biernacki Adam, *Władysław Zamoyski – pan na Kórniku, o którym Górale mówili: dziwny hrabia. Człowiek petarda, który kazał sadzić drzewa*, „Głos Wielkopolski” 3.10.2024, <https://gloswielkopolski.pl/wladyslaw-zamoyski-pan-na-korniku-o-ktorym-gorale-mowili-dziwny-hrabia-czlowiek-petarda-ktory-kazal-sadzac-drzewa/ar/c1p2-26841377>.

<https://fzk.pl/historia/>.

Łysakowska-Trzoss Agata, *Kierunek Australia! Władysława Zamoyskiego podróż na koniec świata*, <https://www.historiaposzukaj.pl/wiedza/osoby,1610>.

Władysława hr. Zamoyskiego (1853-1924) podróż dookoła świata, oprac. Włodzimierz A.F. Żukowski, Mikołaj Potocki, Wielkopolska Biblioteka Cyfrowa 2010, <https://www.wbc.poznan.pl/publication/144588>.